

1006

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

SZERKESZTI:
VÁRI ALBERT

TARTALOM:

	Lap
<i>Csifó Salamon</i> : Hogyan indította meg Servet az unitarizmust! ?	1
<i>Benczédi Pál</i> : A hitvallások értéke	9
<i>Pálfi Márton</i> : Az unitárius sibboleth	15
<i>Dr. Tóth György</i> : A magyar unitárius egyház alkotmányának kifejlődése	23
<i>Dr. Boros György</i> : Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban	30
<i>Dr. Tóth György</i> : A reformáció emlékünnepe	36
Irodalom	39
Különfélék	43

LXV. ÉVF. 1933. JANUÁR—FEBRUÁR 1. FÜZET.

GRAFIC-RECORD" KÖNYVNYOMDA CLUJ—KOLOZSVÁR, STRADA UNIVERSITĂȚII 8. — TELEFON

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

FŐMUNKATÁRSÁK :

BENCZÉDI PÁL, KAUNTNÉ ENGEL ELLA, KELEMEN
LAJOS, KERESZTESI DÉNES, KOVÁCS LAJOS,
LŐFI ÖDÖN, PÉTER LAJOS ÉS
DR. VARGA BÉLA.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Évégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény Vári Albert tanár címére küldendő. (Cluj-Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára egész évre Romániában 200 lej. Magyarországon 10 P. Pártoló-díj egész évre: 300 lej, mely összeg Hadházy Sándor egyházi pénztárnok, az U. I. T. pénztárnoka címére küldendő (Cluj—Kolozsvár, Unitárius Kollégium). Alapítóknak, akik 3000 lejt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

51000

KERESZTÉNY MAGVETŐ

AZ UNITÁRIUS IRODAIMI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTE:
VÁRI ALBERT

LXV. KÖTET
1933. ÉVFOLYAM

Nyom. „Grafic-Record“ nyomdában, Cluj-Kolozsvárt.

TARTALOM:

I. Hittani és bölcseleti dolgozatok.

	Oldal
A hitvallások értéke. Benczédi Pál	9
Hittani tanulmányok. Dr. Varga Béla	53, 107, 179, 244
Isten felé. Dr. Iván László	172
Régi igazságok új köntösben. Dr. Iván László	228
A humanista vita. Benczédi Pál	252
Az Imádság. Kővári Jakab	257

II. Életiratok, történelmiak.

Hogyan indította meg Servet az unitárizmust? Csifó Salamon	1
A magyar unitárius egyház alkotmányának kifejlődése. Dr. Tóth György	23, 61, 118
Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban. Dr. Boros György	30, 72, 165, 185
A reformáció emlékünnepe. Dr. Tóth György	36
Socinus Faustus emléke. Benczédi Pál.	84
Dr. Priestley József, az unitárius hit bajnoka, a modern kémia atyja. Kővári Jakab	97
Dávid Ferenc az Emerson mérlegén. Pálffy Márton	145
Adatok a sz.-udvarhelyi unitárius egyházközség történetéhez. Dr. Ferenczy Géza	160
Adalék N. Fekete Gábor életrajzához. Dr. Tóth György	202
Berde Mózes emlékezete. Dr. Ferencz József	267

III. Egyházi élet.

Az uniárius sibboleth. Pálffy Márton	15
A haladás utja (Meditáció). Vári Albert	49

	Oldal
Teológiai akadémiánk legközelebbi hivatása. Dr. Gál Kelemen	198
Elnöki megnyitó az U. I. T. 1933. évi közgyűlésében...	225
Elnöki megnyitó Józán M. jubileumán	265

IV. Költemények.

Az öldöklő angyal. Pálffi Márton	60
Szabad vagyok. Fekete Lajos	197
Értem is eljött az Úr. Gyallay-Pap Sándor	243
Uram, segíts! Gyallay-Pap Sándor	251
Parkban. Fekete Lajos	256

V. Irodalom.

Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. *Ism.*
 Dr. Gál Kelemen. — Gálfalvi Samu: A sz.-keresztúri unitárius főgimnázium értesítője (1930—31. és 1931—32. isk. évekről). *Ism.*
 — Gyallay Domokos: Emlékezés nagytudású Brassai Sámuelre. *Ism.* 89. — S. Nagy László: A tordai gyűlés. *Ism.* 89. — Unitárius konfirmációi emlék. *Ism.* 89. — Unitárius Evangélium. *Ism.* 90. — Az U. I. T. felolvasó ülése 90. — Kérelem 90. — Gyallay Domokos felolvasása a 'rádióba 90. — Gálfyi Zsigmond: A Kolozsvári Unitárius Kollégium Értesítője. *Ism.* 136. — Lőrinczi Dénes: Az ismeretlen tanítvány megszólal. *L. G. Ism.* 137. — Egy Unitárius hitvilága *Kl.* 206. — A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője 209. — Magyar Prot. Almanach 1933. évre 211. — Kovács Lajos: A mi tisztünk igazsága. *Ism.* 211. — János Zsigmond élet- és jellemrajza. *Ism.* 269. — Dr. Tóth György: Az Unitárius Egyház Alkotmányának Vázlatos Jogtörténeti kifejlődése. *Ism.* 269. — Dr. Iván László: „Isten felé”. *Ism.* 269. — Magyar Népegészségügyi Szemle. *Ism.* 269. — Gyallay-Pap Sándor: Felsikoltok! *Ism.* 270.

VI. Különfélék.

Olvasóinkhoz 43, 140. — Az Unitárius Irodalmi Társaság választmányi ülése 43, 223. — Felhívás az U. I. T. tagjaihoz.

Vári Albert és S. Nagy László 44. — Chamberlain 44. — Goethe a lélek halhatatlanságáról 45. — Nyugalomba vonult lelkészek 45. — Az U. I. T. felolvasódélutánja 46. — Istenkáromlás? 46. — Vegyesházasságok 46. — Magántulajdon 46. — Ifjuság és falu 47. — Idealizmus 47. — Gyászhir 48, 95, 224. — Unitárius egység. V. A. 92. — Vallási vita az István király jobbjá körül 92. — „Quod Nuper” 92. — Pályázati hirdetés 93. — János Zsigmond életrajz-pályázat eredménye 93. — Küzdelem az államsegélyért 94. — Pál Ferenc lelkész nyugalomba vonult. 94. — Marx Károly. 95. — Amerikai és holland vendégeink 140. — Dávid Ferenc külföldi regényben. P. M. 141. — Spinoza 141. — Eredményesen vizsgáltak a gazdaijak Sz.-keresztúron. 142. — A kritika. 143. — A kolozsvári unitárius főgimn. tanulója nyerte az országos középiskolai verseny 2-ik díját. 143. — Báthory István. 144. — Az orosz terror. 144. Józán Miklós 40 éves jubileuma 212. — Szervezeti törvény reformja. 213. — A sz.-udvarhelyi unitárius egyházközség ünnepe. 214. — Humanista manifesztum: Varga Béla 215. — Pauler Ákos: Varga Béla 217. — Brassó. 218. — Női gazdasági tanfolyam. 219. — Beiratkozások tanintézetünkbe. 219. — A Magyar Unitáriusok Története képekben. 220. — A lelkészi kongrua ügye. 220. — A magyarországi unitáriusok. 221. — Pályázati hirdetés. 221. — A templomi művészet elfajulása ellen. 221. — Tanév megnyitás. 222. — A műveltség öt jegye. 222. — A kapitalizmus válsága. 222. — A szónoklat titka. 223. — Olvasóinknak és előfizetőinknek. 271. — Az U. I. T. felolvasó- és közgyűlése. 271. — Egyházi Főtanács. 271. — Józán Miklós. 272. — Dr. Csiky Gábor kitüntetése. 272. — Egy kedves Brassai emlék. 273. — Luther és Dávid F. 273. — Hamar István. 274. — Vallás és politika. 274. — „Az unitarizmus végzetes lépést jelent a keresztyénség belső kiüresítése és elerőtlenítése felé”. 275. — Wilbur. 276. — Rom Mohun Roy. 276.

Hogyan indította meg Servet az unitárizmust!?

Joggal lehet állítani, hogy az unitárizmus, ha úgy tekintjük azt, mint a többi protestáns mozgalmaktól többé-kevésbé elkülönített avagy épen külön álló mozgalmat, 1931—32-ben történelmének *négyszáz* évét töltötte be. Mert 1531. és 32. évben történt, hogy Servet Mihály nyilvánosságra adta azt a két kis könyvét, melyekre, mint forrásra, vezethető vissza az antitrinitárius gondolatoknak az a folyama, mely megkezdődött, elindult a reformáció századának első negyedében és folyt, haladt tovább Lengyelországban és Erdélyben, míg — a történelemben soha meg nem szakadva, de idők folyamán nagyon is módosítva — a modern unitárizmusban végződött. Servetnek itt két első munkájáról van szó, melyek közül a „De Trinitatis Erroribus” 1531-ben s az ezt követő „Dialogi de trinitatis” 1532-ben jelent meg. El kell ismernünk, hogy épen ezen időtájt, sőt talán valamivel még korábban, a reformáció anabaptista ágának egyes gondolkozói is intéztek támadást a szentháromság tana ellen; mint pl. Cellarius, vagy Borrhaus Márton, Capito János s hogy többet ne is említsünk, Denk János. Ezeknek kritikái azonban inkább alkalmiak, egyes esetekből kifolyóak voltak; az ők irataikat nem olvasták szélesebb körben, avagy ha olvasták is, mélyebb és maradandóbb hatást nem gyakoroltak. A Servet munkái azonban a szentháromság tanának elfogadott alakja ellen beható, mélyen szántó és maradandó kritikát tartalmazván, abban az időben fellette nagy figyelmet keltettek, erős ellenállásra találtak és sokakat oly irányú gondolkozásra ösztönöztek, amely azóta soha se szűnt meg.

Szóljunk néhány szót magáról az íróról. *Servet* valódi nevén *Reves* Mihály 1511-ben született Spanyolországban s tizenkét, vagy tizennégy éves koráig Villanueva nevű kis községben

élt, Saragossától mintegy 60 mértföldnyire északkeletre. E kis helyen még ma is látható az apai ház s a szomszédos templomban az az oltárrészlet, melyet a Servet-család emeltetett. Buzgó, áhitatos katolikusnak nevelték s azt állítják, hogy kezdetben a papi pályára szándékozott lépni. E szándékától azonban eltért s a jogi pályára lépve, a toulousi egyetemre ment. A reformáció első napjaiban, mikor a teológia volt a legnépszerűbb érdeklődés tárgya, Toulousban ismerkedett meg először a bibliával. A bibliával való megismerkedése forradalmi tapasztalatokhoz vezette. Minden vallás, amelyre addig tanították, száraz teológiai dogma volt, melynek központjában a *szentháromság és Krisztus istensége* állott és pedig úgy, amint azt a szkolasztikusok érthetetlen kifejezései előrtárták és védelmezték. E dogmák sok nehéz kérdést támasztottak, végtelen szörszálhasogató vitatkozásokhoz vezettek, de azontul abszolúte semmiféle eredményt felmutatni nem tudtak. A teológusok tréfának vették s érveket sorakoztattak fel ellenük és azt állították, hogy azokat kizárólag az egyház tekintélyében vetett hit alapján lehet és kell elfogadni. A keresztény vallás elfogadását illetőleg pedig a zsidók és mórok elé legyőzhetetlen akadályokat állítottak.

Servet az újtestamentumi őskereszténységben teljesen más vallást talált; oly vallást, melynek központjában egy történelmi személy, egy szerető emberi lény, Jézus Krisztus áll. Azok, akik elismerik, hogy Jézus Istennek fia, hisznek őbenne, követik az ő tanításait és példáit, bizonyosak lehetnek az öröküdvösségről. Ebben állt Servet lelket átható felfedezése s élete feladatául tűzte ki azt, hogy ezt a világgal megismertesse. E megismertetésre neki a katolikus egyház nem nyújtott semmi reményt; de a protestáns egyház még nem érvén meg tantételeinek rendezésére, úgy gondolta, hogy hátha a protestáns egyház áttéríthető lenne a szentháromság szkolasztikus tantétele helyett erre az egyszerű nézetre. Servet azonban nagyot csalódott, amidőn a felsőrajnai városokban a reformáció vezetőit eszméinek megnyerni akarta. E csalódás miatt könyvei kiadása által szélesebb körhöz akart fordulni. Még csak 20 éves volt s az ifjúság önbizalmával biztosra vette, hogy az emberek, ha csak elolvassák az ő argumentumait, azonnal új meggyőződésre jutnak.

Meg kell jegyeznünk, hogy Servet nem volt antitrinitárius

s írásának nem az volt a célja, hogy a szentháromság tanát megtagadja, hanem egyszerűen az, hogy felhívja a figyelmet azokra a tévedésekre, amelyek annak elfogadott alakjában nyilatkoztak meg és hogy adjon azoknak egyszerűbb, a szentírásnak megfelelőbb, észszerűbb és a kegyességre inkább segítő kifejezési alapot. Módszere teljesen egy biblia tudós módszere volt; a bibliát jól ismerte kezdetétől a végéig s ami fő, azt teljesen tiszta alapon értelmezte, magyarázta és minden lépésénél a kifogás alá nem eső bibliai szöveg tekintélyére hivatkozott. Ilyeneket egész bőséggel idézett. Mint másodrendű tekintélyekre s mint tanukra, gyakran hivatkozott az anti-nicea-i egyházi atyák irataira is.

Első kis könyvében az elfogadott tantétel ellen legfőbb kifogása az volt, hogy emez abstract kifejezések „a szentháromság, személyek, személyiség, lényeg, állomány“ a bibliában egyáltalán nem található, nem fordulnak elő; azokat a filozofusok s az egyházzal szemben „szélhámoskodók“ találták ki. S ezek a feltalálások megzavarják az emberek gondolatait, helytelen fogalmat adnak nekik Istenről és visszataszítóvá teszik előttük a keresztény vallást. Servet részletesen és alaposan megkritizálta a szentháromság tanát s gunyosan mutatta ki annak abszurditását, sőt korának szokása szerint, súlyos és sértő jelzők használatával tette nevetségessé. Ugyanakkor kifejtette a szentháromság tanáról szóló nézetét úgy, amint azt véleménye szerint, a biblia tanítja. Jézus — úgymond — egy bizonyos értelemben valóban Isten s mint ilyen valóban megérdemli, hogy őt imádjuk. Nem mintha ő egy és ugyanaz volna a legfőbb lényel, hanem mint Istennek felkentje, aki isteni szellemmel van felruházva. A szent lélek pedig épenséggel nem egy különálló személy, hanem az az emberben munkálkodó ereje. Röviden szólva, Isten három különböző alakban jelenti ki magát az embernek u. m. atya, fiú és szentlélek.

Servet első könyvének tanítása és modora, hogy erről tovább ne is beszéljünk, egészen ellenkező eredményre vezetett, mint ami az írónak szándéka volt. Míg egyes reformerek, akik olvasták, őszintén megvallották egyfelől, hogy a könyv sok jó részletet tartalmaz, addig másfelől megrettentek annak radikális állításaitól és túlszinte, nyers modorától. S mindezt oly széles körben és Servetet oly élesen vádlólag hirdették, hogy Servetnek attól kellett

tartania, hogy még protestáns területeken is mint *eretneket* elítélik. Ezért elhatározta, hogy kiad egy második könyvet, melyben helyrehozza az elsőnek nyersességeit és tévedéseit. Ez a „Dialogus“ című munkája volt. Modora e munkában már finomabb s kifejezései szokásosabb formában vannak öltöztetve, de főbb állításaihoz, tételeihez szorosan ragaszkodik, azokat továbbra is védelmezi, a következtetésekből semmit vissza nem von s így a nyilvános jóakaratot semmikép se tudta a maga részére megnyerni. Célját tehát nem érte el; úgy látszott, hogy élete veszélyben forog s nagy gyorsasággal elmenekült az országból.

Minthogy Servet tanítása, amint az az Athanasius-féle credoból kitetszik, nemcsak, hogy nem volt unitárius, hanem ahoz mégcsak hasonló sem volt, különösnek tetszhetik, hogy arra kérjük az unitáriusokat, hogy emlékezzenek meg e két kis könyv megjelenésének idejéről. E két kis könyv megjelenése nagyjelentőségű az unitáriusokra nézve; nagy jelentőségük abban áll, hogy Servet azokban egészen kiméretlenül mutatván be a szentháromság tanának gyöngeségeit, utat tört a további kritika számára, mely aztán nem állt meg ott, ahol ő megállt. Könyvei széles körben forogtak, s azokat mindenütt figyelemmel olvasták. Különösen Olaszországban, ahol az olasz szabadelvű gondolkozóknak utat mutattak a katolikus dogmák további kritizálásához s az olasz szabadelvűek Servet gondolatmenetén tovább haladva, a bibliára való hivatkozást azzal egészítették ki, hogy a *józan észre* is hivatkoztak. Az olasz szabadelvű gondolkozók, mint *eretnekek*, Lengyelországba és Erdélybe vándoroltak s e két helyen az antitrinitárizmusnak szervezett alakot adtak a Sociniánizmus- és Unitárizmusban, s innen minden újabb generáció által meg-megújítva és gazdagítva, az unitárizmus elterjedt Angliában és Amerikában. S bár Servetet korántsem lehet unitáriusnak mondani, a fennebbiek alapján ő mégis úgy tekinthető, mint a mai unitárizmusnak eredeti ősapja, előde.

Egy dolgot feltétlenül tisztán megállapíthatunk s ez az, hogy míg Servet egyfelől nagy ösztönző erőt adott az unitárius tanok előállítására, addig másfelől a protestántizmust sokkal inkább az athanasiusi álláspontra szoritotta, mint volt azelőtt. A reformáció első 15 évében a szentháromság tanáról jóformán tudomást se vettek; később pedig azt egészen figyelmen kívül hagyták, mivel

nem találtak arra világos támpontot a bibliában, melyre mint legfőbb tekintélyre támaszkodott a protestántizmus. Luther, Kálvin, Melanchton és Zwingli még csak nem is említik e kérdést; azon egyszerűen átsiklottak s legfennebb úgy beszélnek arról, mint amely nem szükséges az üdvösségre. Ha a protestáns gondolkozást a szentháromságra vonatkozólag senki meg nem zavarja, minden okunk megvan azt állítani, hogy egy vagy két nemzedék múltán épen úgy nem törődtek volna azzal, a minthogy ma sem törődnek vele sokan, még a legszabadabb elvű protestáns gondolkozók sem. Servet egészen belemerült e gondolatokba. S a protestántizmus szembe találván magát az ő kritikájával, arra a pontra jutott, hogy vagy elfogadja, vagy visszautasítja a kritikát teljes egészében. Az elsőt nem tudta, nem merte megtenni. Ezért kénytelen volt néhány év múlva előráncigálni a sötétből az Athanasius-féle tantételt s azt, mint az ortodox hitnek döntő bizonyítékát, kimagasló helyre állítani, és ezzel abba a kényelmetlen helyzetbe került, hogy kezdettől fogva mind a mai napig kénytelen kizárólag csakis a védelmi állásponton maradni mindazok között, kik velük szemben mint legfőbb forumra, a bibliára hivatkoznak.

Servet két kis könyvét egyházi átokkal sujtották s nagyon ritka lett. Az utánzott, az ujranyomatott példányok is, melyek kétszáz évvel később láttak napvilágot, nagyon megritkultak, úgy hogy csak egyes könyvtárakban kaphatók. Fordítása is csak az első munkának van s az is csak holland nyelven. Azonban a körülményeknek egy szerencsés, előre alig sejthető összejátszása folytán most éppen négyszáz év múlva, a Harvardi egyetemi nyomdában készen áll mindkét munkának a fordítása a kiadásra. Ezt, jelen cikknek az írója készítette, ellátván a munkákat bevezetéssel, jegyzetekkel s egy rövid élet- és könyvismertetéssel. Servet két kis munkája ily módon nemsokára a modern olvasók kezébe kerül s remélhető, hogy az érdeklődés is megújul irántuk és uj elismerést szereznek írójuknak.

Earl Morse Wilbour után angolból.

Csifó Salamon.

A hitvallások értéke.

A londoni *Inquirer*, az angol unitárius és más szabadelvű egyházak jeles folyóirata, a múlt (1932) év április 30-iki számában körkérdést intézett olvasóihoz az unitárius és más szabad egyházak hitvallásának összefoglalására. A beérkezett feleleteket névtelenül közölték, hogy szavazat útján az olvasóközönség döntsön a feladott kérdésre. A kérdésre nagyon ügyesen, röviden többen összefoglalták az unitárius hitelveket, de tiltakoztak a megállapított, hitforma, dogma, hitvallás ellen. A hitvallás megállapítása szempontjából a következő nézet az uralkodó: „Hitvallást nem kell megállapítani, mert habár mi örömmel valljuk meg hitünket, mégsem öntjük formába, s nem támasztunk azok érdekében olyan igényeket, mintha az igazság végső megállapításai volnának. Az a meggyőződésünk, hogy a dogmai szellem végzetes a haladásra nézve s ezért nem a hit teljes egyformaságára törekszünk, hanem szívesen üdvözlünk nyílt társaságunkban mindenkit, aki egyetért velünk szellemi eszményeinkben és gyakorlati céljainkban.“

Ha nem is dogmai alapon és dogmai csálhatatlanság igényével, de a meggyőződés mélységes erejével a hitelveket általában a következő gyönyörű elvek szerint csoportosítják: Hit a mindenható Istenben, akinek atyai szeretete lépik előtérbe az istenség egyéb tulajdonságai közepette. Hit a Jézus tanításainak üdvözítő voltában, Jézus vezérségében, az emberi természet jóra való képességében. Hit a szeretet hatalmában. Hit a lélek örök életében, a jellem üdvözítő hatalmában. Tisztán ezekből a tétélekből is kisugárzik az a végtelenül derüs optimizmus, amely a bűnről, halálról, elpusztulásról, kárhözatról nem tud semmit. Mintha nem is ködös Albionban, hanem a régi Görögország derült ege alatt letkezett volna ez a vallás.

Könnyű átlátni, hogy a vallásosságnak ez a szabad for-

mája nem kerülheti el az erős, sőt igazságtalan bírálatot a régiekhez ragaszkodó, úgynevezett fundamentalisták berkeiben. Ezekkel azonban nem foglalkozunk. Fegyvertárunk, harcmódoruk oly régi, kopott, annyira elnyütt, hogy kár vesződni egy percig is velük. Azonban a vallásos gondolkozók úgynevezett szabadelvű oldalán is a főnnebb említett szabadelvű irányzattal is vannak elégedetlenekek, még pedig a hollandusoknál.

A mi egyházi életünkben is nap nap után felhangzik az angol és amerikai unitáriusokra emlékeztető hitvallás-ellenes nyilatkozat. Vannak unitáriusok, akik valóságos dogmaiszonyban szenvednek. Ezeket a nyilatkozatokat s a nép vallásos és társadalmi életét megvizsgálva, úgy érzem, itt az ideje annak, hogy revízió alá vessük magunkat a hitvallások értéke szempontjából. Midőn ezt tesszük, a következő szempontokat kell szemelőtt tartani: a történelmi, társadalmi, bibliai, a benső vallásosság, a szabadkutatás, lelkiismeretszabadság és haladás, fejlődés szempontjait. Lássuk ezeket rendre.

Első tehát a történelmi szempont. Általában az az uralkodó felfogás, hogy Dávid Ferenc *tudatosan* nem állapított meg hitvallást, mert az ő legfőbb eszménye a *haladás* volt s éppen ebben találják meg Dávid Ferenc legfőbb érdemét. Ez eléggé alapos tévedés. Dávid Ferenc 1571-ben néhány tételben összefoglalta akkori hitvallását s hogy később, mikor eljutott a „non adoramus” a Krisztus nem imádása álláspontjára, amelyet sokan a kiváló egyháztörténetíró: Kanyaró Ferencz után, nem a legpontosabban és találóbban: „tisza unitarizmusnak” neveznek, nem foglalhatta össze hittani álláspontját szimbolikus könyv formájában, az nem előre megfontolt szándéknak, hanem a körülmények parancsoló hatalmának volt a következménye.

Az ő bölcs Frigyese, János Zsigmond hamar meghalt s az utód már nem jó barát és támogató, hanem ellenség. Életének egyik legfőbb munkatársa és hajdani támasza: Blandrata György, elvi ellensége lesz, de nem tud megegyezni a lengyel unitárius reformáció nagy férfiával: Socinussal sem. Luthernek meg volt a jobb keze a tudós Melanchtonban, Kálvin Genfben a kormányzásra is befolyással volt s mint ilyen szabadon működött, de Dávid Ferencnek nem adatott meg az idő, hogy az általa megalapított egyháznak a hitelveit is pontosan és rendszeresen meg-

állapítsa. Ebből az egyházunkra nézve óriási kár származott, mert ha egy ilyen hitvallás uralkodó lesz hitelődeink között, valószínűen nem tett volna oly nagy kárt a szombatosság eltévedése. Az egyház fogalmával szervesen összefügg a hitvallás is, már pedig az egyházzól Dávid Ferencnek a felfogása ugyanaz, mint általában a reformációnak. Dávid Ferenc tehát csak *nem foglalhatta* össze végső hitvallását, de sohasem volt gondolatában, hogy az fölösleges, vagy éppen veszedelmes volna. Dávid Ferenc halála után egyházunk hivatalosan megállapított hitvallások mellett fejlődhetett s a lengyel *unitarizmus* meg éppen nagytekintélyű hitvallást fogadott el a *Rakowi Kátéban*, melyet Harnack az ujkor egyik legnagyobb teológusa a 16.-ik század legkiválóbb alkotásai közé sorozott. A történelmi unitarizmus tehát a *megállapított hitvallások* mellett teszen tanubizonyságot. A hitvallás, dogma nélküli vallásosság és egyházi élet teljesen ujkori fogalom. Talán nem lesz érdektelen a történelmi szempontok lezárása előtt megemlíteni, hogy az amerikai unitáriusokkal való érintkezés egyik legelső szellemi gyümölcse egy kis hitvallás. Ez nem más, mint „*A keresztény vallás elemei az unitáriusok értelme szerint*“, névtelenül megjelent Kis Káté, amely Chaninng művének tökéletes fordítása. A fordító Kriza János volt, sokan ma is őt tartják szerzőnek.

A történelem bizonyágtétele tehát félreérthetetlen és világos. Valami ma azonban, ebben a történelem tagadó korban lehet fölösleges és szükségtelen, amiért valamikor nélkülözhetetlen volt. A történelem még maga nem döntő bizonyíték valamely igazság fennmaradása mellett. Azt a jelen szükségletének is igazolnia kell. Lássuk azokat a szempontokat tovább, amelyek még döntő fontosságúak lehetnek ezen kérdés elbírálásánál.

Önként értetődik, hogy a történelmi szempont után a társadalmi szempont következik.

A vallás elsődleges megjelenésének nélkülözhetetlen feltétele a hit. A hitből kinő a vallás, egyház és teológia. A hit még az egyén ügye, de a vallás és különösen az egyház sokaké. A hit az egyén sajátja, de azért közös lehet és kell is, hogy legyen másokkal is, mintahogy a napfénye egyaránt áldás nekem és az emberiségnek általában. A vallásos hitnek az az arisztokratikus elgondolása, ahogy a millénisták hiszik, hogy csak ők egy néhány ezren jutnak az üdvösségre, az individuáлизmusnak egy önző vad

hajtása, de egyáltalán nem lehet a protestáns egyéni felfogásra sem jellemző. Az egyéni hitet legerősebben kihangsúlyozó egyház is társadalmi szempontok megvalósítására is törekszik. A megállapított hitvallás tehát elsősorban társadalmi követelmény. Ha valamely egyháznak szolgája egyháza számára hiveket akar szerezni, vagy pedig a régi hiveket meg akarja tartani, írásba foglalja hitelveit, hadd lássák, hogy milyen elvek alapján tartoznak a kérdéses egyház tagjai közé. Megállapított, közös hitelvek nélkül lehet esetleg alkalmi társaságot összehozni, de állandóan fentartani, jövőt remélni, az eddigi tapasztalatok alapján csak erős szervezettel lehet, melynek egyik legfőbb erőssége a kifejezésre juttatott közös hitvallás. Az unitárius egyháztörténelem folyamán látjuk, hogy amikor a korondiak tömegesen tértek át a katolikus egyházba, a főhatóság kiadott egy összefoglaló iratot hitelveinkről s annak fölolvása által igyekeztek összetartani a megbomlott nyáját. Ugyancsak egyik szorgalmas múlt századi papunknak: Benczédi Márton akkor köröspataki lelkésznek Körömöczy János püspökhöz írott levelében látjuk, hogy vasárnaponként *Szentábrahám*i *Summájából* szokott a hiveinek a vallásos élet megerősítése végett felolvasni. Biztosra vehetjük, hogy nem elszigetelt, hanem általános gyakorlat volt.

A fenti két példából kiviláglik, hogy nemcsak az egybe tartozás, hanem a *vallásosság* szempontja is számbajött hitünk erősségeinek felolvasásánál, elisméltésénél. A hitvallás nálunk sohasem volt végső cél; a hitvallást venni végső célnak annyi, mint a szekeret fogni a lovak elébe. A hitvallásnak csak eszköz szerepe lehet az egyházi és vallásos életben. Ha ennek tulnagyi fontosságot tulajdonítunk, az egyházi élet merevvé, formálizmussá válik s az egyház rá kell ébredjen ennek óriási hiányaira. Ilyen nagy fordulat volt a merev protestáns dogmatizmusra a pietizmus mély szemlélődése. Ma már a hitvallások fontosságát hangsúlyozó elmék sem magát a formát, hanem a forma által megtartott eszméket hangsúlyozzák. A mai idők súlyos megpróbáltatásai rendkívül kedveznek a régi tanoknak, melyek az élet sötét oldalait hangsúlyozzák ki. Kiváló példa erre Barth hatása Németországban. Németország a világháború végével össze van törve, le van verve. Nem is lehet csodálkozni, hogy az olyan elvek, amivel Barth oly nagy hatást ért el, a világ rettenetes bűnének és az

ember tehetetlenségének előtárása, oly nagyon visszhangra talál a német lelkekben. Németországban különben a háboru vége óta gyakran felcsendül az a hang, amely Európa gyönyörű kulturájának összeomlását látja a világ mostani folyamatában. Németországban különben az ugynevezett szabadelvű irányzatban is lát-szik a régi alapokra való visszatérés. Rudolf Ottó könyve: *A Szentséges*, amely rövid időn belül 11 kiadást ért el, Istennek azokat a tulajdonságait hozza felszínre bámulatos mesteri kézzel, amelyek a tiszteletteljes félelemre, az Istentől való remegésre vonatkoznak. Mintha az őtestámentum főnséges hangulata vonulna végig rajta; azok a hangulatok, melyek az Isten megjelenése nyomán ébrednek az emberi lelkekben, melyeknek sulya alatt a bűnös ember leroskad, de azért kiegyensúlyozott lélekkel ismét talpra áll, mint Pál a damaszki ut után.

Vallás nem valami új szerzemény teljesen; abban olyan elemek is vannak, melyeket a sinai hegy alatt, Ezsaiás elhivatása idején, a Babiloniai láncok sulya alatt, a középkorban, a reformációban, a modern nagy háboruk tragédiájában érzett az emberi lélek s ezt az érzését, lelki, benső tapasztalat formájában az utókornak átadta. Igaz, hogy ezt a benső vallásos tapasztalatot sokszor a lelkeket kényszerítő, erőszakoló hitvallás formájában adta át az egyik kor a másiknak; sokszor nem az igazság, hanem emberi önző célok alapján létesültek a hitvallások, de így is jobb, mintha egyáltalán nem létesültek és nem maradtak volna ránk. Ugyan, mit adott volna egyik kor a másiknak át, hogyha össze nem foglalják a hitvallást? Pl. Hogyan tudnók a középkort ezek nélkül elképzelni? Szent Ágoston azt mondja a hitvallással kapcsolatosan: „Amidőn felkelsz, amidőn lefekszel, ismételd el hitformádat; nézz saját lelkedbe. Hitvallásod, mint egy tükör álljon előtted. Nézd meg magad benne: vajjon hiszed-e mindazt, amit vallasz és örvendezzél mindennap a te hitedben.”

Szent Ágoston az igaz őszinte vallásosságot kapcsolja össze a hitvallás elismérlésével. Ugyancsak az igaz vallásosság szolgálatába akarják állítani azok az egyházak is — mint nálunk a református egyház —, melyek az apostoli hitvallást felveszik az istentiszteleti szertartások rendjébe. Hogy aztán ezek a régi hitvallások mindenben megfelelnek-e a vallásosság követelményének: arról már sokat lehet beszélni. Ezelőtt 20 esztendővel mondta

volt Harnack a németországi eretneküldözéssel kapcsolatosan, hogy a keresztény századokban egy idő óta a vallásos őszinteségben nagy csorba esett. Bizony meg kell vallani, hogy az olyan hitvallás, amelyet hatalmi érdek hozott létre, amely ellenkezik az emberi öntudat törvényeivel, amely nem tud őszinte hitet ébreszteni bennem, amely csak szárazon elmond bizonyos metafizikai tényeket: nem vallásosságot, hanem ellenszenvet ébreszt bennem. Ellenben az olyan hitvallás, mint a Tolsztoj Leóé, melyet akkor állított volt össze, midőn az orosz egyház Szinódusa kiátkozta s melyet Curtis, az ő nagy művében: „*A hitvallások története a kereszténységben és a kereszténység határain túl*”, jónak látott fölvenni, mély és állandó hatást gyakorol a lelkekre, jóllehet olyan tételek is vannak benne, amelyekkel nem értek egyet. A hitvallásban is a lélek teljessége kell, hogy benne legyen s akkor nem az ellenszenves dogma szerepét fogja játszani, hanem az élet benső vallásosságát, mint ahogy Augusztinus fönti idézetében olvassuk.

Hitvallás és avultság, hitvallás és ridegség, hitvallás és átkozódás ne járjanak együtt többé. Ellenben a hitvallás és tiszta, őszinte érzelem, igazságszeretet, benső vallásosság párosuljanak. Ez nem lehetetlen, mert ahogy irtak ezelőtt száz esztendővel őszinte szívből jövő lírai költeményt s írnak ma is: manapság is lehet hitünket olyanformában fejezni ki, amely a vallásosságnak mélységét és igazságát magában foglalja.

A hitvallás, ha őszinte és igaz, a vallásosságra mély hatást gyakorol s egyuttal bizonyos *öntudatot* is kifejezésre juttat. A hitvallás a mai körülmények között *felekezeti öntudatot* juttat kifejezésre. Természetesen ennek is vannak szomorú példái még a mai fejlett világban is. A felekezetiesség gyakran önző és keresztényhez nem méltó gyűlöletre, egymáselleni harcra vezethet. Ez szintén a régi idők emléke, még pedig szomorú emléke. Kisértek, melyeknek már nyugóvóra kellene térniök, mert az ő idejük már eltelt.

Negyedik kérdés, hogy *a hitvallások és a biblia* hogyan egyeztethetők össze? A mi hitvallásunk szerint „a biblia hitünk legfőbb zsinórmértéke”. Ezen az alapon semmi összeütközésünk nincsen a bibliával. Mi a bibliát a vallás, a hit, a vallásos élet legtökéletesebb okmányának tekintjük és ismerjük. Látjuk benne,

hogy a vallás és erkölcs különböző fokozatokon hogyan emelkedett fel arra a magaslatra, ahol Jézus Krisztus áll. Nem akadunk fönn a különböző felfogásokon, mert tudjuk, hogy az isteni igazságosság is csak gyarló emberi értelem segítségével jutott hozzánk s egyes kérdésekben a szent írók is tévedtek. Éppen ezért ma már őszintén nem lehet azt mondani, hogy a hitvallás *teljesen* a biblia szavain áll. Hiszen ottan különböző korokban és különböző írók által egymással teljesen ellentmondó vélemények is vannak, sőt olyan erkölcsi felfogás is érvényesül, amitől ma már meglehetősen előbbre jutottunk.

Azonban helyes, okos és legfőképpen pedig őszinte, bátor átértékeléssel a szentírás és ennek a *helyes ismerete* által alkotott hitvallás a vallásos életnek igazi életadó forrása. A ráfogás, a nehéz kérdések előtt való kitérés, a fejünknek a homokba dugása veszedelem idején csak arra való, hogy a kérdés eltolódjék, de nem arra, hogy meg is oldódjék. Van olyan felfogás, amely a bibliát a hitvallások, az egyház dogmái szerint magyarázza. Itt a biblia közönséges eszközzé süllyed. Van olyan felfogás, amely azt mondja ma is, mint a reformáció idejében, hogy a biblia minden szava Isten csalhatatlan akarátának a kifejezése. A hit és cselekedet dolgában mindenben a biblia ad utmutatást. A régi hitvallások s a bibliának mindkét módon való összeegyeztetése teljes lehetetlenség. Itt csak ráfogni lehet, de kiegyenlíteni egyáltalán nem.

A XIX. és XX. századi protestantizmusnak s általában a szabadelvű kereszténységnek egyik legnagyobb tette: a modern bibliakritika, amely a maga tisztaságában állapította meg a hagyományok kódében a bibliai iratok értékét és keletkezését. Természetesen itt is, mint a szellemi élet minden más vonalán, még nem fejlődött ki egyforma felfogás. Például lényeges különbség van — hogy a legfeltünőbbeket említsem csak — a német Harnack, a francia Loisy abbé és az olasz Giovanni Papini újtestamentum megállapításai között. Mindazonáltal ezek, ha különböző úton is, elvégre a tudomány mind ilyen, rávezetnek engem arra, hogy mi a legtisztább és legmaradandóbb vallási és erkölcsi érték a szentírásban, mi az, „ami vallásunk legfőbb zsinórmértékévé” avatja? Ezen az alapon megérték és átérzek mindent s minthogy tudom, hogy a szentírás mellett Isten más úton

is megajándékoz kijelentéseinek gazdag ajándékával, megalkothatók a biblia szellemével egyező hitvallást, de azzal a tudattal, hogy az az igazságnak nem végső, hanem csak *a mai időknek megfelelő kifejezése*. Egy más kor azokon tökéletesíthet és kell is, hogy tökéletesítsen, mert a szellemvilágban nincsen megállás.

Végül még egy kérdés: *a fejlődés, haladás, szabadoktatás* kérdése, amely lényegesen számba veendő. Tulajdonképen ez a szempont hozta felszínre az egész kérdést. Az oly dogma, amely a fejlődést kizárja, lehetetlenség, képtelenség. Nem lehet azokról az egyházakról sem azt mondani, hogy nem haladnak, melyek a legmélyebben beásták magukat a mult hitelveinek omladékai közé. Olyan elvekkel, hogy valamely hitcikk azért igaz, mert a zsinat vagy valamely egyházi tekintély annak mondja, ma nem lehet az emberiség nagy céljait szolgálni. A katholicizmust sem a dogma tartja fön, hanem az a sok vallásos gyakorlat, amely ebben az egyházban fönáll s amely lebilincseli a lelkeket. A katholicizmus a haladás és fejlődés nagy tényét mindig figyelni s dogmatikus volta ellenére is, mégis halad, fejlődik, sőt a mai időben oly művelt államokban, mint Németország és Anglia, feltűnően hódít és gyarapodik.

Az emberiség fejlődésének története azt mutatja, hogy az örök időkre megállapított dogmák sem tudták az igazságot utjokban feltartóztatni. Hiába tartották a *földet* a világ középpontjának, mégis megtudták, hogy nem az, s hogy mozog a föld. Ez a tétel azonban: mégis mozog a föld, örökké igazság marad. Vannak tehát fölismert igazságok, melyeket a holnap meg nem cáfolhat, legfönnebb bővíthet, kiegészíthet. A vallás terén ilyen fölismert igazság: A mindenható Isten, aki szentség, erő, jóság, hatalom, kegyelem, örökkévalóság s az emberiségnek szerető édesatyja. Ugyancsak ilyen igazság az, hogy Jézus példája, tanítása a vallásnak és erkölcsnek legfőbb forrása. Ilyen igazság az, hogy a jellem üdvözt, hogy az embernek jóra is van képessége, hogy a kegyelmes Istennél a bűnbánat megbocsátásra talál s hogy a lélek számára egy magasabb, örök élet vár.

Véleményem szerint ezek oly igazságok, amelyek formában, felfogásban változhatnak, de lényegükben nem. A mély és igaz érzés, az őszinte fájdalom és tiszta hódolat, az emberi élet vágyainak és reményeinek gondolata, eszménye ma is formába önt-

hető hitvallás alakjában is. Nem a tökéletes tudás és soha nem változó forma reményében és igényével, hanem az őszinte jóakarat, tiszta vallásosság és társadalmi kötelesség tudatával. A társadalmi egység korlátai csak gátolhatják, ideig, óráig akadályozhatják a kiváló szellem érvényesülését, de végképpen meg nem akadályozhatják. Wilbour, a nagy amerikai unitárius történetíró nagy művét, mely az egyetemes unitarizmus történetét foglalja magában, ezzel a címmel adta ki: *A mi unitárius örökségünk*. Itt Erdélyben szent örökség maradt ránk: őseink küzdelmei, hite és hitöknek szent hagyatéka. Más befolyás is gazdagította kétségtelenül szellemi életünket, lelkesítette vallásos buzgóságunkat. De azért őseink hite, a mi hitünk is, hagyománya, a legtisztább és szívünk legértékesebb kincse. Mi őseink nyomdokairól le nem térhetünk. Nekünk nem elég csak a haladás, fejlődés és türelem jelszava, hanem igaz és egybekapcsoló vallásosság kell. Haladnunk kell, de mindenféle kiterjedésben: magasságban, mélységben és minden más oldalon.

Az nem haladás, hogy a hitvallást leegyszerűsítsük néhány értelmes mondatra s búcsút mondjunk még a lélekalhatatlansága hitének is. Az angol és amerikai unitáriusok kiváló nagy fontosságot tulajdonítanak a lélek örök életébe vetett hitnek s Dávid Ferenc élete vége felé, ha kiliasztikus szinezettel is, a jövő élet felé fordította nagy lelkének vergődő, küzdő, örökké kutató erejét. Azok, akik csak nyesegetik a régi tételek száraznak gondolt ágait a „józan ész“, „felvilágosodás“ és „haladás“ nevében, s nem mélyítik a hit tiszta világát, kiszáritják csak a hit élőfáját, a helyett, hogy terebélyes, élő gyümölcsöző fává növelnék.

Az angol és amerikai unitárius vallásos mozgalom megállapított hitvallás nélkül is, a hitvallás ellen való szilárd tiltakozás ellenére is igaz és őszinte vallásosságnak a forrása és rendkívül értékes társadalmi munkát fejt ki. Nekem úgy tetszik, hogy nálunk nem ez a mély vallásosság hódít, hanem csak a dogma ellenes tiltakozás. Ez hiba. A mély és igaz vallásosság kell, hogy minket magával ragadjon s akkor a hitvallás önként, magától megteremtődik a lelkünkben, de nem mint kerékkötő, hanem a társadalmi és vallásos élet egyik irányító eszköze. Igenis kell őszinte, mély vallásosságtól áthatott, modern értelemben vett hitvallás!

Benczédi Pál.

Az unitárius sibboleth.

A kálvinistát tudvalevőleg a keresztyén-ről lehet rögtön megismerni. De miről ismered meg az unitáriust, mi a mi sibbolethünk? Nem kell búsulni, mi is kezdünk szépen rendbe jönni. *Amelyik*, ez az. Erről ismernek meg téged, hogy unitárius vagy, mióta Balázs Ferenc divatba hozta a fiatalok közt ezt a székely harisnyás mű-góbét, ezt a minden lében kanál *amelyik*-et. Szülőapja bizonyára nem is tud róla. Talán észre sem vette, hogy míg a maga új útjait a próféta nemes idealizmusával járja, közben akarva-akaratlan nyelvével is másképpen selypit, mint a maradi öregek: közelebb a faluhoz s távolabb a magyarságtól.

Hogy textussal kezdjem, a Birák könyvében ezt olvasom (12. 5—6.): „Kérdezték a gileádbeli férfiak (az efraimbeliektől): Efraimbeli vagy-e? És ha azt mondotia: nem, akkor azt mondák neki: Mondd: *Sibboleth!* És ha *Szibbolethet* mondott, mert nem tudta úgy kimondani, akkor megfogták őt és megölték.“

A mi fiatal efraimitáink járhatják s csak járják is minél lelkesebben az ős Jordán réveit, az öreg Jefték ezért nem fogják őket birtokháborítás címén megfogni és megölni, legfeljebb csak megkérdik: Mondd: *amely!* És felelik Efraimék, mert nem tudják, vagy nem akarják másként mondani: *amelyik*.

Balázs F. könyvében ugyanis, abban az elbűvölő frissességgel, lendülettel és eredetiséggel zászlót bontó könyvben (Bejárom a világot) ilyen ragadós szeplőkre bukkanunk minden második mondatban: „Budapesten, *amelyik* a föld egyik legszebb városa, Szabó Dezsőt látogattam meg. (12 l.) Papirdeszakából ellenzöt szerkesztettem, *amelyik* az arcomra árnyékot vetett (21 l.) Nagy bennük az önállóság, *amelyik* nem az eddigi lekötöttség megbosszulása. (28 l.) A lichfieldi ilyen, *amelyik* a legkisebb s egyben legremekebb. A salisbury-i is, *amelyik* rövid negyven esztendő alatt fejeződött be s *amelyiknek* a nevezetessége a magas

tornya. (45 l.) A tisztátalan lélek a hibás, amelyik nem áll meg ott. (108 l.) Nagy kert mellé, amelyik az egyetem campus-a volt, bekanyarodtunk. (148 l.) Most még csak az útköltség van hátra s a szerencse, amelyik ebben a lényeges esetben sem szabad, hogy magára várasson. (166 l.) Emberi ős egészségük kapálózik a hám ellen, amelyiket akarva-akaratlan magukra vettek. (168 l.) Közénk hozza a gyermeket, amelyik játékos. (170 l.) (Értsd: a gyermek a játékos, nem az, aki, amelyik hozza a gyermeket). Ez a rettenetes szakadék a Colorado folyó műve, amelyik iszonyú erőfeszítéssel ásott magának medret. (188 l.) A folyóhoz, amelyik harsogott. (188 l.) A Sinto a régiebb a kettő közül, amelyik egyúttal az államnak is a vallása.“ (253 l.) Stb., stb.

Igy a mester. S a tanítványok?

A Kévekötés IV. évf. I. számából: „A zöld teknős-béka ugyanis, amelyik néha ötszáz évig is él, nyom vagy 150 kilót. Az ifjúság egy csoportja, a Sarló, amelyik ma is folytatja a falujárást. — Megalakították a Bartha Miklós-társaságot, amelyik több éven át tartott előadásokat. Megjelent az Erdélyi Fialok, amelyik azóta két faluszámot és két könyvet adott ki a faluról.“

Kukkantsunk bele ezek közül is a legfrissebb 4. számuba. (Igen tehetséges tanítvány írta, meglepően sok érettséggel.) „A 3. Internationale, amelyik az elnyomás ellen küzd, a nemzetek egyenjogúságának az elvét a földre akarja lehozni. A világ két táborra oszlik: néhány kulturnemzetre, amelyik a tőkét a kezében tartja és . . . De a faluban él a falusi munkásság, amelyik a határozott bolsevizálódás útján van. — A feltörekvő polgárság körében keletkezik, amelyiknek haszonnal jár ha . . . — Megvan a feltörő polgárságban, amelyiknek terjeszkedésre van szüksége. — Megemlítjük a nagybirtokos osztályt, amelyik egykor a falu ura volt. — Van egy új birtokos réteg, amelyiket sem tradíció, sem államhatalom nem korlátoz. — A kisebbségi magyarságot sújtják az adóterhek, amelyiknek nyolcvan százalékat a falusi nép teszi ki. (Az adóterheknek?) — Helyzete rokonságot mutat a székelységgel, amelyik szabad kisbirtokos köznemesekből állott. — Nehezen alkalmazhatók a magyarság zömére, amelyik lényegesen más társadalmi helyzetben él.“

Stb. stb. a végtelenségig. Ezek a furcsa mondatok gyilkos

következetességgel ostromolják az ember fülét. Ez nem sajtóhiba, ez nem gondatlan elírás. Itt birtokháborítás indult meg, ez pergőtüzes, kemény támadás, ez a *melyik* harca a *mely* ellen. Első tekintetre világos ugyanis, hogy azokban a mondatokban a harcias *melyik* verte ki a jámbor *mely*-t. Kiverte mondom, mert az ősi birtokos mindenütt a *mely*. A régi nyelv relativ névmásai csak a *ki*, *mi* és *mely*. Az *amelyik* relativ névmást a régi nyelv nem is ismeri, ott még meg se született, a Nyelvtörténeti Szótárban a *melyik* még csak kérdő névmás. Tudvalevőleg a kérdő (határozatlan) névmásból lettek, de az *amelyik* nagyon későre. Az *-ik* a végén harmadik személyű birtokosrag: *melyünk*, *melytök*, *melyük* (=melyikük), mint az *egyik*, *másik* (=együk, másuk). A *mely* és *melyik* között tehát eredetileg az a különbség, ami az *egy kalap* és az *én kalapom* között. *Egyik* határozatlan, a *másik* határozott fogalom. Ma mindketten élnek, mind a kettő relativum, vonatkozást jelöl, de amíg a *mely* sok esetben (ilyenek a fent kifogásolt mondatok) egyáltalában nem befolyásolja a fogalom körét, csak visszaidézi, az *amelyik* mindig egyénit is, a fogalom körét megszükiti. A gólya, mely békával él, ősszel délre költözik,* ebben a mondatban a gólya *akármelyik* gólya, minden gólya, a gólya. De az a gólya, az olyan gólya, amelyik békával él, az nem akármiféle gólya, az csak békával élő gólyák csoportja. Hogy a többi gólya sem él egyébbel, az itt nem fontos. A fontos az, hogy én csak arról beszélek, amelyikről lényegesnek, jellemző tulajdonságnak tartom, hogy békával él. A többi tőlem akár piszkotával is élhet s akkor bizonyára nem is kell délre költöznie. Mondattanilag mindkét mellékmondat jelzője a maga főnévének, de csak a *melyik*-kel kezdődő a valódi, a megkülönböztető, az egyénítő jelző. A *másik* csak henye disz, vagy veleértendő természetszerűség, mint a fehér hó, ravasz róka, sárga halál, kész doktor jelzői. Henye voltát itt a hangsúlytalanság, ott a rámutató az vagy olyan hiánya mutatja. De ha henye, meg is adja ám az árát, életével lakol: a nép nyelvéből már jóformán teljesen ki is veszett ez a *mely* kötőszós mellékmondat, helyét az *amelyik* foglalta el. Az élő nyelv ugyanis nem teketóriázik sokat, mint a konzervatív,

* Mondva csinált mondat. Helyesen: A gólya békával él, ősszel délre költözik.

körültekintő, hagyományos nyomokon járó s bizony sokszor tinta-szagu irodalmi nyelv. Amire nincs szüksége, kilöki magából.

Hogyan, hát ami a népnyelvnek szabad, az nem szabad Balázs Ferencéknek? Nekik miért kell ismerni az *amely*-t, ha a népnyelv tudott rajta. Hiszen ők éppen a falu népéhez akarnak szólni, nekik egyenesen programjuk az, hogy ledüljön végre minden határfal úr és paraszt, városi és falusi ember, harisnya és nadrág, irodalmi és népi beszéd között. Hiszen ők ezért kiváló dicséretet, nem pedig megrovást érdemelnek.

Hohó, várjunk egy kicsit, mert egyébutt a bibi. Ha ők azt írják, hogy „Ez a zabkása az a zabkása, amelyekre a skót olyan büszke“, ez ellen senkinek se volna semmi kifogása, ezt az irodalmi nyelv is így mondja, ez egyénítő, megkülönböztető relativum, itt nincs baj. De ha a jámbor mézskői magyar azt olvassa, hogy a tiszteletes úr Budapesten, *amelyik* a világ legszebb városa, meglátogatta Szabó Dezsőt, joggal azt hiheti, hogy a tiszteletes úr, amilyen világlátott ember, még ismer egy jó csomó Budapestet s ha véletlenül még Szabó Dezsőről is hallott egyet-mást, egész természetesnek fogja tartani, hogy Szabó Dezső éppen a legszebbik Budapesten lakik. Vagy amikor azt halljuk, hogy „Papirdeszakából ellenzöt szerkesztettem, *amelyik* az arcomra árnyékot vetett“, az éppen olyan fonák-beszéd egészséges magyar népi nyelvérzéknek, mint mikor a Friss Ujság azt írja, hogy „a Széchenyi-téren főbe kollintották Hoportyán Vaszit, akit a mentők kórházba szállítottak“. Hogy kollinthaták a Széchenyi-téren főbe azt a Vaszit, akit a mentők onnan már elszállítottak, az éppen olyan rejtély, mint ahogy a Balázs F. ernyőjéről se lehet józan ésszel kisütni, hogyan vethetett árnyékot, amíg meg se szerkesztették, amíg meg se született. Nem, így nem beszélnek magyarul, se Mézskőn, se Székelykeresztúron. Így csak az irodalmi nyelv beszél, az is csak akkor, ha idegent majmol. Ha a mi jó uton járó derék fiataljaink ezt az idegen majmot is kipszuttítanák végre a nyelvből, Brassai bácsi odafenn tapsolna nekik. De jaj, ők nem úgy csinálnak. Ők a majmot, a *mely*-t meghagyták, de hogy szépitssenek rajta, székely harisnyát huztak a lábára. Pedig hát a majom majomnak még elcsuszik valahogy, de székely harisnyába bujtatva s hamisítatlan székelynek előléptetve, a nemjóját, az már vérforraló blasphemia. Csodálom, hogy Vár-

falván még senkit sem vertek föbe érte. Aki székelykedik, annak tudni kell székelyül. Aki szerelmes az *amelyik*-be, az jöjjön tisztába az *amelyikkel*. Aki hadat izen a *mely*-nek, vegye észre, hogy nem a *mely* az idegen, hanem a belebojtorjánkodó észjárás. Nem a folt a hibás, ha rongyos az ujjas s bolond dolog a gyereket kiönteni a mosdóvíz helyett.

Sajnos, a mi városi, uri beszédünk, öregeké, fiataloké egyaránt, hemzseg a sok idétlen majom *melytől*, a sok idegen kaptára huzott vonatkozó mellékmondattól. *Equus, qui non habet dominum* magyarul *gazdátlan ló, passer, qui mortuus est: döglött veréb, femina, quae pulcherima est, magyarul világ szép asszonya, a legszebb asszony, a legszebbik asszony*. Válogathatok bennük vonatkozó mondat nélkül is. Választhatom a szépet s válogathatom a szépít. Nem egy dolog a kettő. Mekkora finomság, hajlékonyság, tömörség van ebben a mi szép magyar nyelvünkben! Ezt utánozzák, ha tudják, azok a híres nyugati nyelvek! Nem törik magukat. A majmolást ránk bizzák. De szép csokrot is lehetne ám kötni a mi tintaszagu uri beszédünk virágaiból. A fiatalok *Kévekötetése* fekszik előttem, abból szakitok taláalomra egy párat. (Pedig az öregekből kellene, ott még több van): „A nivós ünnepély után még egy rövid gyűlést tartottak, melyen a legközelebbi teendőket tárgyalták meg. Tizenkét értékes hozzászólás volt, melyek nagyon kiszélesítették a tárgyat. Megalakítják a leánybizottságot, mely utján igyekeznek szervezeteinket kiépíteni. Este áhitat után, melyen K. J. mondott imát. Számos hozzászólás után, melyek között a legkiemelkedőbb a L. Dénesé volt, aki felhívta lelkészársait... N. N. tartott előadást, melyben ismertette. Uj műsört közvetített, melynek igen szép volt az utolsó száma, amikor... Délután a köri D. F. E. tartotta köri közgyűlését, melyen rendkívül sokan vettek részt” stb. stb.

Nagyjában mind egyforma *melyek*. Nincs gyökerük a magyar talajban. Nem is igazi mellékmondatok. Értelemre nézve inkább főmondatok. Fordításnak látszanak. Majmok. De tagadhatatlanul magyar majmok, mert régi-régi nemeslevelük van s hatalmas pártfogóik. A költő is így mondja: „Bölcsöd ez s majdan sírod is, mely ápol s eltakar”. Sőt az ezeréves „Miatyánk, *ki vagy a mennyben*” se mondja máskép, mióta a fogyatékos magyarságu Gellértek ránk disputálták. Sőt nini, — seperj a házad előtt! —

mintha az igen tisztelt tanár ur is ilyenformán beszélne, ha énekeskönyvet fabrikál: „Oh te, ki fent vagy, szent arcodat fordítsd felénk“. Hát persze, hogy így beszélünk mi urak, mi városi urak, mi irodalom. De ez még nem azt teszi, hogy ne beszélhetnénk jobban. A tanár ur is, Vörösmarty is, a falujáró fiatalok is. Lám a székely másképp beszél, lám a székely jobban beszél. Neki hiába rágják a fülit pap, tanító, ügyvéd, város, irodalom a sok *mely*-lyel, neki amely nem kell se testinek, se lelkinék. Neki ma, ezer esztendő mulva is a *mennybéli Isten* az igaz magyar Isten.

S az igaz magyar beszéd? Az ő beszédje az igaz magyar beszéd. A nép beszédje. Az irodalomnak végre is rá kellett jönie, hogy neki ahhoz kell igazodnia. (Az irodalom, a szépirodalom, igazodik is, de az ur, ha magyar, a pokolban is ur: csak nem igazodik a zsiros paraszthoz!) A népnek ez az igazsága unitárius magyar igazság: a Krizáék igazsága, a Brassai bunkója. Ezt nekünk, unitáriusoknak kell tudni a legjobban. Nekünk kell a legjobban értenünk és éreznünk, mi a magyar beszéd. Elsősorban neked, falujáró unitárius fiataltság: a te iskolád kapuján áll őrt Brassai Sámuel. Csak járd a falut tovább is szeretettel. Tanítsd a népet és tanulj a néptől: dobd el a *mely*-et. Te legalább dobd el!

Hiszen azt akarom — mondod. Én is érzem rajta a tintaszagot, azért hagyogatom-dobogatom el, azért mondok helyette *amelyik*-et. Ez legalább tudom, nem tintaszagu, ezt a székely is így mondja.

Mondja, de nem a te eldobott-elhagyogatott *mely*-eid helyén mondja. Tegyük próbát, ha nem hiszed. „Az épület, amely hatemeletes, két utcára nyilik“. Ez olyan mondat, mint a fentiek, csak a forrása más. Az Unitárius Közlönyben olvasom, szóval az öregek büne. Hogy kell ezt magyarul mondani? Szerintem így: „Az épület hatemeletes, két utcára nyilik“. S hogy akarjátok ti magyarrá tenni? Így: „Az épület, amelyik hatemeletes, két utcára nyilik“. Tagadhatatlan, ez is magyarul van mondva. Csakhogy ez egészen mást tesz ám magyarul, népi magyar nyelven. Ez azt teszi, hogy „amelyik épület hat emeletes, az két utcára nyilik“. Efféle bolondságot pedig nem állít az Unitárius Közlöny. „Bánja, mint a kutya, amelyik hetet kölyközött“ — mondja a nép. *Amelyik hatemeletes s amelyik hetet kölyközött* — testvérek. Abban testvérek, hogy egyik se henye jelző, különben nem [szeretné a székely. A szé-

kely a henye legényt s a henye jelzöt ki nem állhatja. Ha legény, legyen legény. Ha vonatkozó mondat, legyen vonatkozó mondat. Ha székelyül akarunk beszélni, beszéljünk székelyül!

De egyéb baj is van azzal s ti *melyiketekkel*. Az *amelyik* tárgyas, az *amely* és a többiek tárgyatlan igealakkal járó relativum. Így mondjuk: „amelyiket szeretem”, de: „akit, amit, amelyet, amilyent szeretek”. A különbség oka az, hogy *amelyik* eredetileg személyragozott alak, az *amely* és társai nem azok. Se most, se hajdan, határozatlan névmás korokban. Pedig ma, ha határozott tárgyra vonatkoznak, eltűnik körülöttük minden határozatlanság. „Ő az, Kati az, akit én szeretek”. Itt csak elég bizonyos, hogy Katit szeretem, az *akit* mellett mégis tárgyatlan az igealak. Elég logikátlanság Katitól, meg tőlem, de egyikünk se tehet róla. Bennünk lehet, de a nyelvben nincs logika. Mi beenyugszunk, de a székely mintha mégse tudna beenyugodni ekkora logikátlanságba. Nyelvérzéke állandóan rugódozik ellene. Mert Mikes Kelemen például rendesen így ír: Az asszony olyan gyümölcs közöttünk, amelyet soha sem *viszik* az asztalhoz. Mért él itt tárgyas ragozással Mikes? Vajjon igazán a logika dolgozik benne, az alföldinél erősebb székely logika? Nem. Sokkal egyszerűbb oka van. Az ő relativuma igazi relativum, egyedítő relativum, magyar népi relativum. Ő a *melybe* is a *melyiket* érzi bele: az asszony az a gyümölcs, amelyiket (= amely gyümölcsöt) nem viszik asztalhoz. Így beszél és ír Mikes. S hogy beszélnek a mi efrimitáink? Ők a fordított Mikes Kelemenek, náluk a *melyik* is alanyi ragozással jár: „Olyan gazdasági rendszer fejlődött ki, amelyiket az európai nemzetek megirigyelhetnek (205. l.). Ma Angliában a szövetkezeti mozgalom, amelyiket pedig nem a kötelesség, hanem a belátás tart fenn, nagyobb jelentőségű, mint a politikai szocializmus.” (76. l.).

Ez a *melyik*-kel kapcsolódó tárgyatlan ragozás kétszeresen visszásnak érezteti ezeket a mondatokat. Mégse kívánunk beléjük tárgyas ragozást. Talán mert érezzük, hogy a *melyik* csak bitorolja bennük az idegenszerű, az irodalmi *mely* helyét. Érdekes azonban, hogy itt az analogia is beáll vizet zavarni. Így született meg a Vadrózsákban; „Igaz-e ez a beszéd, a *melyiköt* anyám mond?” (475. l.) A beszélő tudatában az *amit anyám mond*, vagy *ez a beszéd, amit anyám mond* lebeghetett. Velünk is meg-

esik, hogy a válasz, *amit szived szeret* analogiájára *amelyiket szived szeret-re* csúszik a szánk.

De unalmas is talán már ennyit nyelvészkedni egyházi lapban. A játékos kedv se igen segíthet rajta. Unalmas, de — úgy hisszük — még se fölösleges. A bibliai Bábel óta járvány a torony-építő fiatalok közt a nyelv megzavarodása. Nem árt idejében tisztázni a dolgokat s elébe vágni a bajnak, ha lehet. Amilyen kevesen vagyunk, kár lenne, ha ok nélkül megoszlanánk, ha holnapra kelve nem értenők egymás szavát. Gileád és Efraim fiai közt ne legyen sibboleth. Efraim ne selypítsen! Az öregektől tanulni is lehet néha-néha, csak nem kell szégyelni, ha olykor-olykor járt útra is téved a „vájemsziék,” a szabadságra „megérett ifjak” szekere. Csak járják a maguk lábán a maguk lelkének külön útjait. Ez unitárius erény és kiváltság. Ha a belső sugallatra hallgatunk, úgy is egyfelé jutunk. De aközben is kiált-suk oda egymásnak: Testvér, kátyuba léptél, idegen isteneket imádsz, ferdén, félszegen kötötted föl a sarkantyúdat!

Ennyi figyelmet megérdemel tőlünk nemcsak az ember, — a sarkantyú is.

Pálffi Márton.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

Bevezetés.

A magyar unitárius egy-istenhit, akármily történeti hátteret rajzolunk is az első kereszténységig visszamenőleg, valójában és az események logikai kényszerűségéből folyólag a reformáció továbbfejlesztésének az eredménye és éppen ebben rejlik Dávid Ferenc örökké ragyogó magyar reformátori értéke.

A háromság-tagadó (antitrinitárius) reformátorok Dávid Ferencet jóval megelőzőleg már foglalkoztatták az európai hitvitázókat az egy-istenség tanával, azonban Dávid Ferenc elhivatása volt az, hogy a mai subjectiv egy-istenhit eszméjének világtörténelmi reformátora legyen. Ő 1566-tól kezdődően nem csak az erdélyi fejedelemség, hanem iratai révén az akkori Magyar Királyság és Török Hódoltság területén, sőt a reformáció egész területén a keresztény egy-istenhit apostolaként szállt sikra. Helvét hitvallású felfogását tovább fejlesztve, a protestáns egyházak új ágát: a magyar unitárius egyházat alapította. Ekként vált az unitárius egyház a protestáns egyházak testvér egyházává.

A történelmi egyházak nagy családjában a magyar unitárius egyházat a protestáns egyházak sorában történeti multjának megfelelő hely illeti meg.

A hitviták fejleményeit mellőzve, az unitárius egyházalkotmány kialakulása szempontjából azt emelem ki, hogy ennél a reformációból folyó előzmények irányítólag hatottak és a későbbi átalakulások az ország alkotmányának szükségszerű befolyását is eléggé visszatükrözik.

A németországi reformáció kezdetben nem irányult a katolikus egyház szervezeti egysége ellen. Luther kezdetben csak az egyházi élet belső átalakításával, megreformálásával foglalkozott,

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

azonban tanításai végeredményben a szervezetre is kihatottak. Az egyház lényegére vonatkozó tanításai szerint az egyház külső kormányzása nem tartozik a kulcs hatalmához.¹

A lutheránus egyház szervezete ehhez képest a püspöki kormányzói hatalmat a fejedelem hatalmi körébe utalta s ekként a fejedelem az egyház körüli jogait országos consistóriumra utján gyakorolta.

A Zwingli—Kálvin-féle hitújítás a szervezet kérdését a kulcs-hatalomból folyónak fogta föl. Eszerint az *egyház külső* ügyeinek minden irányu elrendezése a *gyülekezetet* illeti, amely azt el sem idegenítheti.

A gyülekezet egyeteme nevében a vének: a presbiterek cselekesznek s ezekhez képest a protestáns egyházalkotmányok alapelve: a presbiteri elv lett.

A hitújítás eredményében azonban a presbiteri elv a különböző országokban egészen különzerű formákban érlelődött ki.

A hitújításnak Magyarországon és az 1541. óta különvált részében, Erdélyben történt elterjedése rendén az egyházi szervezet e határokon belül is eltéréseket tüntet fel. A lutheránus és református egyház törvényhozási bevétele után a Dávid Ferenc által irányított hitújítás is 1568-ban törvényhozási szabályozásig jutott és az ő hite, vallása is bevettnek nyilvánított.

A Dávid Ferenc vallásának törvényes bevétele után azt látjuk, hogy ez a nagy reformátor a nagy elvi harc közepette a szervezeti formákra nem sok súlyt helyezett. Boros Gy. szerint: „Dávid Ferenc a szervezetre, az egyháztagok életének a szabályozására nem sokat gondolt. Dávid Ferenc nem azért nem készített egyházszerkezeti és szertartási szabályokat, mintha arra ideje és tehetsége nem lett volna, hanem azért, mert fölöslegesnek tartotta”.²

Dávid Ferenc munkáinak olvasása közben egyetlen helyen a Rövid Magyarázat 11. részében találtunk erre a kijelentésre:

¹ A német protestáns egyházak alkotmányára nézve Sohm: Kirchenrecht (Binding gyűjteményében VIII. 1—2 kötet). München—Lipcse 1923. Megállapítása szerint: Das Wesen des Kirchenrechts steht mit dem Wesen der Kirche in Widerspruch.

² L. A Rövid Magyarázat 1910. évi facsimiles kiadásában Dávid Ferenc theológiája című tanulmányt.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

„... és ezeket megtanulván, úgy ragaszkodánk aztán a Saxoniabeli tanítókhoz.

Ennek utánna nem sok idő múlva a csehekhez hajlánk, de nem a tudománynak tisztaságában, hanem csak az anyaszentegyháznak igazgatásában. (32. l.)¹

Hogy pengig ezeknek utánna az Helvétiabelieknek az irásokat kezdők olvasni, kik mind a Saxonia-belieknek s mind a cseheknek tévelygéseket kárhoztatják vala, látván azoknak tisztább tudományokat mi es öszsvötársalkodánk velök“.

Érthető ezek után, ha Dávid Ferenc az általa alapított egyházak elnevezésével se törődött. Az unitárius hitujítás, mint hitelvi harc, nagy részben az akkori egyházi szervezet érintése nélkül ment végbe. Dávid Ferenc az eszme, a hit fenségességének hatása alatt állott és cselekedett.²

Az unitárius vallás törvényes bevételeének előkészítésénél se törekedett gyakorlati meghatározásokra. Elégségesnek ítélte az általa hirdetett hitvallás szempontjából a tordai 1568. évi országgyűlés illetén szövegű határozatát: . . . „és az község olyan prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő neki tetszik. Ezért pedig senki a superintendensek közül, se egyebek, az prédikátorokat meg ne bánthassa; ne szidalmaztassék senki az religioért senkitől az előbbi constitutiok szerént és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal priválással fenyögessön az tanításért; mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek ígéje által vagyon.“

Az 1571. évi székelyvásárhelyi országgyűlés határozatának szóhangzata ez: „Az Isten ígéje mindenütt szabadon prédikáltassék, s a confessioért senki meg ne bántassék, se predikátor, se hallgatók“.³

¹ Az egyház igazgatásban jelentkező ez irányzat lényegét én nem ismerem, de egyházunk szervezete szempontjából nem tartom lényegesnek, mert ennek aligha lehetett hatása később az unitárius egyház megalkotása után. Dávid Ferenc a Kálvin hittanának elfogadásával az ezzel kapcsolatos szervezeti kérdést sem hagyhatta figyelmen kívül.

² Dávid Ferenc korában az egyház neve még nem meghatározott. A Sociniánus és antitrinitárius nevezéseken túl alig jutottunk. Az 1576. évi medgyesi országgyűlés is még ezzel a kifejezéssel él: akik Dávid Ferenc vallásán vannak. A lécfalvi tábori országgyűlés 1600-ban már az unitárius kifejezéssel él.

³ Ezek a törvények azonban Erdélynek 1541-ben történt különválása

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

E meghatározások akkor a Dávid Ferenc által hirdetett egyistenhit terjesztésére vonatkoztak.¹

Az unitárius egyház törvényesen bevettnek nyilvánítása idejében a helvét hitvallás már az akkori szervezet kereteiben Dávid Ferenc előtt állott, de mert a szervezet kérdésével nem foglalkozott, a szokásos zsinattartáson és hitvitákon felül nem talá-lunk adatot arra, hogy az egyházközségek és az egész egyház igazgatására valami eltérő irányítást adott volna.

A nyugat európai reformáció a szervezetek rendezését a Calvin Institutio-ján kívül más rendszabályokkal is igyekezett elő-mozdítani.

Mokos Gy: A hercegszöllösi kánonok — más egyházi ká-nonokkal egybevetve c. munkájában (Bp. 1901) érdekes összeha-sonlításokat tesz.

Utal az 1540. évi Kirchenordnung-ra a württembergi 1547. évi Synodalordnungra, továbbá a francia és angol befolyásnak kitett rajnamenti s főleg az 1563. évi pfaltzi és az 1566. évi hesseni Kirchenordnung rendelkezéseire.

---

folytán a Magyar Királyság és Török Hódoltság területén volt unitáriusokat nem védték s ekként a Kassáig és Pécsig elterjedt unitárius hitet vallók meg-fogyatkoztak és végre teljesen elenyésztek. (L. Kanyaró F.: Unitáriusok Ma-gyarországon. Kolozsvár, 1891.).

Az ország akkori szétdaraboltsága mellett az unitárius vallás a magyar királyság területén sem vált bevett vallássá (recepta religio), de viszont Erdély-ben a rekatholizáció és hivatalból való kizárás dacára fenn tudta tartani magát. Erdélynek 1848-ban Magyarországgal való egyesülése szükségyszerűvé tette, hogy az unitárius vallásról a magyar törvényhozás is intézkedjék.

A *vallás dolgában* keletkezett 1848. XX. t.-c. 1. §.-a így szól:

„Az unitárius vallás törvényes bevett vallásnak nyilvánítatik.“

Ezt kiegészítette az 1868. XLIII. t.-c. 14. §-a ekként:

Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ügynevezett magyarországi részeken a bevett vallás-felekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymásközötti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztosítják, nem csak sértet-lenül főtartatnak, hanem egyszersmind a görög- és örmény katolikus és a keleti görög szertartású egyházakra kiterjesztetnek.

¹ Az unitária religió az Approbata Constitúció szerint a bevett vallások egyikeként erősített meg jogaiban: A négy recepta religiók... ennek utánna in perpetuum pro receptis tartassanak s ezeknek... a szokásos helyeken való gyakorlása ezután is megengedtesék. (T. R. I. Cim 2 cikk.).

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

De Dávid Ferenc előtt ott állott nagy hitvitázó ellenfele és kiváló szervező képességű reformátor társa: Mélius alkotása, a debreceni 1567. évi zsinat által elfogadott egyház szervezet, amely „Articuli majores” nevet nyert.

Az akkori helyzetéből nézve az események folyását Dávid Ferencnek nem volt oka az egyszerű egyházközségek életét rendszabályozásokkal megkötni, a kolozsvári egyházközségben és általában a városokban irányítását úgy is a kívánt módon érvényesíthette.

A Dávid Ferenc elítéltetése (1579. VI. 1—3.) után a szervezés szüksége okszerűleg felmerült, mert az egyház a teljes szét hullásnak nézett elébe. Az erélyes és kiváló szervező képességű Blandrata nem csak az unitárius hit fennmaradását előmozdító Hítvallás-t készítette el, hanem az egyház szervezet kiépítéséről s azokból az egyházi rendtartás előkészítéséről is gondoskodott.¹

Blandrata az innovatio vádjának drámai erővel végbefejezéshez jutása után már 1579. VII. 2-ra Kolozsvárra zsinatot hívott össze, amelyen az egyházi ügyek intézésére egy 24 tagu egyházi tanácsot (consistorium) *állított fel*.

E zsinat néhány rendtartási szabályzatot is készített. A 4. pont szerint: Egy pap is helyét elcserélni, vagy más helyet választani a Superintendens és Consistorium hire nélkül ne merészeljen. A Consistorium ígéri, hogy az egyház reformját rövid időn elkészíti és zsinat elé terjeszti.

A protestáns egyházalkotmányok a hierarchikus katolikus egyháztól elvi alapokon tértek el. A róm. kath. egyházban a kulcs-hatalom letéteményese Péter utóda, a római püspök: a pápa. Ezért a kath. egyház szervezete: a püspöki hatalmon át nézendő.

1. Az anglikán egyház a kath. egyház szervezeti felépítéséből a legtöbbet tartott meg.

2. Luther az egyházi szervezettel kezdetben nem is törődött. Az egyházi szellemet akarta megreformálni. Az általa hirdetett elvek követői a régi püspöki szervezet kereteiben éltek tovább, a Luther tanításaival egyező módosításokkal. Luther tanításai révén a világi fejedelem vévén át az egyház igazgatása

¹ Eredeti latin szövegben lásd Jakab Elek: Dávid Ferenc emléke. Oklevelek XIX.

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

feletti hatalmat : a fejedelem lett a püspöki rendszer letéteményese.

A fejedelem az egyházat az általa kinevezett consistorok révén : az országos consistórium útján igazgatta. A consistórium és az egyházközségek között a kapocs : a püspök, aki a papok feletti felügyeletet gyakorolja. Hítelvi kérdésekben külön működött a zsinat. E rendszer elméleti formái *a)* a püspöki, *b)* területi, *c)* társulati elmélet, *d)* lényegrendszer. (Schleiermacher).

3. A Zwingli—Kálvin-féle reformációnak a fejlődési irányát a jogászi iskolázottságu Kálvin adván meg, érthető, ha *Institutio religionis christianae* c. munkájában a szervezettel oly részletesen foglalkozott. A továbbfejlődésre a genfi egyház gyakorlati eredményei szolgálván alapul, érthető, ha Európában a különböző politikai szervezetek folyamányaként a presbiteri rendszernek is különböző árnyalásai fejlődtek ki.

A kálvini szervezet alapja az *egyházközség*. Az egyházközséget a presbiterium (vének tanácsa = consistórium) igazgatja.

Árnyalódások :

a) A tiszta presbiteri rendszerben az egyházközség befejezett egyház, — minden további szervezettség nélkül. (*Independens, kongregatio*). Ez az ujabban sokat emlegetett amerikai gyülekezeti elv őse.

b) A zsinat-presbiteri rendszer a szervezetben levő erő kifejezője. Eredeti francia szervezetében alulról fölfelé szervezett : gyülekezeti consistórium, tartományi-zsinat és nemzeti zsinat alakjában lép előtérbe, de Erdélyben, az itteni állami szervezethez igazodva, kombinált formában jelenik meg.

A püspök elnöklete alatt működő és önmagát kiegészítő consistórium az esperesen át igazgatja az egyházat és az egyház törvényhozását a hívek befolyása nélkül létrejött zsinat gyakorolja.

c) Az angol-püspöki rendszer.

A *világi* és *egyházi* kettős elnökség eredetileg a lengyel egyház-alkotmányban jelentkezik gyakorlatilag. Érthető, ha az Erdélyi és magyar protestáns egyházakban ezt a fejlődési irányt észlelhetjük.

A részleteket a nagyobb egyházbírói munkákban találhatjuk meg, de ennyit nélkülözhetetlennek tartottam felvenni, mert enél-

A magyar unitárius egyház alkotmányának jogtörténeti kifejlődése.

kül az unitárius egyházban a testületek keletkezése és folytonos alakulása nem volna az olvasó által megérthető.

A pápi consistorium 1579. IX. 14.-én az egyházi reformkérdésben nem határozott, hanem azt kellő megfontolás céljából november 1-re tűzte ki, azonban akkor nem a *Disciplina Ecclesiastica*val foglalkozott, hanem ennek mellőzésével a Dávid Ferenc és Blandrata György között fennforgó hitelvi vita kérdésében a lengyel ecclesiától beérkezett válasszal.

Ezt azért emelem ki, hogy az 1579. évi szeptember hó 14-re előkészített egyházi reform (*Disciplina Ecclesiastica*) akármilyen tartalmu volt is, egyházunkban elfogadva nem lett és 1626 évig ily rendszeres unitárius egyházi rendtartásról forrásaink nem szólnak.

Ez álláspontom támogatása céljából utalok a Hunyadi Deme-ter püspöksége idejében 1592. évi XII. 3-án Tordán tartott zsinat végzéseire, nemkülönbén az ugyanott 1598. évi június 16-án és 1601 évi július hó 15-én tartott zsinat határozataira, amelyek oly egyszerű rendelkezések, amelyekre egy rendes *Disciplina* esetén szükség nem lett volna.¹

A magyar unitárius egyház első, rendszeres *Disciplina Ecclesiastica*kája 1626-ban volt elfogadva, amelyet a Lengyelországból származott Valentinu Radeci (Radetzki Bálint) püspök készített s ezért idézése : *D. Eccl. Radetiana*.²

Helyénvalónak látom e helyen megjegyezni, hogy a nagyváradi 1677. évi zsinat által elfogadott „*Articuli Minores*”-t Gönczi György „*De Disciplina Ecclesiastica*” címmel könyv alakban megjelentette.

Én ráutaltam, hogy a krakkói zsinat által 1573-ban elfogadott *Constitutio*k is kapcsolatban lehetnek a lengyel származásu Radeczki munkálatával. Botár Imre tanár afia jelzi is egy levélben, hogy a *Radetiana* mintájára reáakadt.

Dr. Tóth György.

---

¹ L. Dr. Tóth Gy. *Unitárius Egyházi Törvények gyűjteménye* III. kötet XIII—XV lapjain.

² Részletesebben lásd e kérdést munkám III. kötetének előszavában. Az unitárius egyházalkotmány jogtörténeti kifejlődésének további ismertetésénél e *Disciplina* rendszeréből indultam ki.

Szertartások és vallási szokások az unitárius egyházban.

Keresztelés.¹

5-ik közlemény.

Isten tisztelése és imádása nincsen sem helyhez, sem időhöz kötve, de az ember életének minden főbb mozzanata kapcsolatba van hozva Istennel. A születéstől a halálig keressük az alkalmat, hogy Istenünkre gondolhassunk s nagy nevét emlegessük.

Miután a fentebb elmondottakban megismerkedtünk az unitárius istentisztelet főbb részeivel: az imádkozással, énekléssel és az igehirdetéssel, nyomozzunk tovább. A szertartások nagy részben külső formaságok, de mindenik vallásos, hitépítő és istentiszteelő alkalommá válik, mert mindeniket Isten szolgálja, a lelkipásztor-pap végzi. Ezek által már, az általános istentisztelet helyett részletesebb, az egyes emberhez s főképpen a családhoz viszonyuló istentiszteletést végez. Így fogjuk fel a keresztelés, esketés, temetés, urvacsonya, konfirmálás stb. szertartásait.

Régi szokások és gyakorlatok.

A keresztelés történelme két természetes csoportra oszlik: a reformáció előtti és a reformáció utáni csoportra.

A keresztelés gyakorlatban volt már a Krisztus előtti időben. Az egyiptomi Isis, az indus Mithrás-isten kultusza általános volt. Ez istenek követői csak azok lehettek, akiket megmosással vezettek be a vallásba. Izraelben is hasonló volt az eljárás. Akik Izrael tagjai akartak lenni, férfi, nő vagy gyermek, három tanu jelenlétében megkeresztelkedtek. Keresztelő János ezt a régi gyakorlatot folytatta a Jordán mellett, holott ő a körülmetélés gyermeke volt.

---

¹ *Disciplina Ecclesiastica*: Egyházi rendtartás, Gálfi Lőrinc fordítása, közölve dr. Tóth György: *Az Unitárius egyház rendszabályai* III. 89 sz. lapjain.

„A nyolcad napon eljövének, hogy körülmetéljék és atyja neve Zakariás helyett, Jánosnak nevezteték atyja kívánságára. (Luk. I. 59, 63).

Ugyanezt az eljárást követték Jézus szülõi. (Luk. 2. 21.) Tehát a kereszténységbe a körülmetélés bevonult a két alapító apostol, Keresztelő János és Jézus Krisztus útján. De János a vízben keresztelést tartotta a megtérés legbiztosabb jelének és foglalójának. Nagy hire és nagy hatása is volt. Ennek bizonyossága, hogy Jézus is fölkereste a keresztelõt.

János, a keresztelő, a Jordán vizében megmosta mindazokat, akik hozzá közeledtek. (Mt. 3. r. 6).

Nemcsak a megtérés jele volt ez, hanem a külsõ megtisztulásé is, mert aki akár a puszta futó homokjában, akár az utca porában járt a keleten használt szandálban, nagyon rászorult a mosakodásra és a fürdésre. Bármilyen közönséges tisztálkodás volt ez a természetes eljárás, mégis ez volt a „megtérés keresztisége“. „És megkeresztelkednek vala õ általa a Jordán vizében, vallást tevén az õ bûneikről. Akkor eljõve Jézus Galileából a Jordán mellé Jánoshoz, hogy megkeresztelkedjék õ általa.“ (Mt. 3. r. 6, 13).

Késõbb, Máté szerint (28, 19) maga Jézus utasítja tanítványait, hogy „a népeket megkereszteljék“. Errõl a versrõl a bibliai kritika kimutatta, hogy Jézus halála után, a keresztény egyház kialakulása kezdetén, Kr. u. 150 körül, toldották be az evangélium végére. Szükség volt hasonló eszközökhöz folyamodni, hogy az új evangélium terjedése biztosítva s az isteni titkos erõ hatalma elismerve legyen. Pál mondja: a mi egyéb idõben meg nem ismertetett az az emberek fiaival, az most kijelentetett az õ szent apostolainak és a profétáinak a lélek által. (Péter 8. r. 5).

Keresztelő János megkeresztelte Jézust is, „mert õ maga kíván eleget tenni minden igazságnak“. Ez a keresztelés a folyó vizébe bemerítéssel történt. Az eseményt mind a három evangélium följegyezte és rendkívüli jelentõséget tulajdonítanak neki. Égi jellel kísérik. A kiszinezés célja kétségen kívül az, hogy Jézus messiás-ságát már az elõjelekkel is bizonyítsák, ami azt a gondolatot ébreszti, hogy enélkül a keresztelést Jézusra — a messiásra — nézve igen közönséges, sõt lealacsonyító cselekedetnek tartották volna.

Tehát az evangélium szerkesztõi és írói nem kimélték meg ezt a keleti szokást a zsidó messiási várakozás bûvös és csodás hatásától.

Ezzel is hozzájárultak az eredet elhomályosításához. Harnack, a nagy theologus és dogmahistoria író mondja: direct uton nem lehet bizonyítani, hogy a keresztséget Jézus alapította volna. Máté 28, 19. (megkeresztelvén őket atyának, fiunak, szentléleknek nevében) nem az ur mondása. A feltámadott Jézusnak csak a későbbi hagyomány tulajdonít beszédet vagy parancsot. Jézus előtt ismeretlen a trinitárius formula. Sem János, sem Pál nem ismeri. Jézus megkeresztelkedett, de nem keresztelt. (Ján. 4. 2.)

Valamint a görög és más népek hitfelfogása szerint, a keresztények között is folyamodni kellett titokzatos jelekhez, misteriumokhoz, „hogy a profan elemeket távol tartsák“. A pogányokat kizárták mindaddig, amíg a kellő előkészület után a keresztségre alkalmasok nem lettek.

Ennek a másik oka az volt, hogy a keresztényé lettek társaságát megakarták védeni az alacsony dolgoktól s azoktól, akik bűvöléssel, csillagjóslassal, csodatevéssel foglalkoztak. Hasonló eljárást követtek azokkal, akik vallásos, vagy szinpadi nyilvános játékokban, mutatványokban résztvettek. Akik a hosszas előkészületi próbákat kiállották, azokat a keresztelés szertartásában részesítették. Lukács szerint (I. 4. v.) Teofilus is részesült ebben a tanításban, amely néha két-három évig tartott.

A tanító a megkeresztelésre előállottnak fejére tette a kezét és imát mondott a gyülekezet előtt.

Hogy mily lassan és nehezen alakult ki a keresztelés gyakorlása annak értékes bizonyága, hogy a keleti egyházban nem december 25-én, hanem január 6-án jelenik meg, (Epiphania) mert nem a születést, hanem a keresztelést ünnepelték. A karácsonyt csak 376-ban kezdték ünnepelni.

Az őskeresztény egyházba fölvétele két időszak, husvét és pünköst volt kijelölve. Husvét estve a közönség összegyűlt, hogy lássa a jelöltek előkészülete eredményét. Egész estvét böjtöléssel és imádkozással töltötték el. Mikor a nap kezdett hajnalodni, a jelölteket előkészítették a vízbe bemerítésre. Ruhájukat levetették. A nők hajokat kibontották, nyakékszereiket, más diszeiket letették. Először az ifjak, azután a férfiak, majd a nők következtek. Még mielőtt a vízbe merültek volna, mindenik kijelentette, hogy megszakít minden közösséget az ördöggel és minden angyalával. Azután háromszor alámerültek. „Midőn aztán kivesznek minket, tej és mézből készült

vegyüléket veszünk a szánkba és egy egész hétig tartozkodunk a fürdéstől". (Tertullian szavai).

Kezdetben, de később is, ha a körülmények úgy kívánták, sokkal rövidebb idő alatt, sőt alkalmilag is megtörténhetett. (Csel. 16. r. 13. sk.) Ha folyóvíz nem volt közelben, a fejre öntöttek háromszor.

Már az első száz években egybekapcsolták a kereszteléssel az ördög megtagadását s a világi dolgok megvetését.

A legrégebb rituális könyvekből az tűnik ki, hogy a keresztelés három fokozaton ment át. A gyermeket, a régi zsidó eljárás szerint először a templom tornácaiba vitték, hol a pap, vagy egy az öregek közül, keresztény nevet adott neki s némely esetben keresztet vetett a homlokára. Rövid ima után intést mondott, hogy vallásosan neveljék. A negyvenedik napon bemutatták a gyermeket szülői. Ez már a tisztulás jele volt mind az anyára, mind a gyermekre. A pap kezét fejére téve imát mondott. Ugyanez történt a Lukács leírása szerint Jézussal: mikor beteltek Mária tisztulásának napjai, a Mózes törvényei szerint, felvivék Jeruzsálembe, hogy bemutassák az Urnak. (Luk. 2. r. 22).

Ez a bibliai szöveg alkalmas volt a keresztények kezében az eljárás bevezetésére, de egészen kétséges, hogy a negyven napos gyermeket a jeruzsálemi templomban mutatták be. A második évszázban Tertullian csodálkozik azon, hogy fiukat és leányokat kereszteléshez bocsátnak, egyszerűen az ők kedvükért. Szerinte meg kell várni míg megértik mi a jelentősége. Azonkívül miért is sieszenek a kis gyermekek bűneik bocsánatáért? A híressé lett Augustinus tizennégy éves korában, betegségében kérte, hogy kereszteljék meg, de anyja, Veronika korainak találta. Csak harminc éves korában kereszteltek meg, mint Jézust. Némelyek életök végéig vártak, hogy a kereszteléssel a bűntől megtisztulva mehessenek a mennyországba. A negyedik százban már kezdték gyakorolni a gyermek keresztelést.¹

Az evangéliumok és az apostoli iratok után különös értéke van a *Tizenkét apostol tanításának* a dogmatikus jellegű kérdések elbírálásánál. Ez a nagybecsű irat a második részben a 7-ik fejjel

---

¹ A 2-ik évszáz végén Ireneus sürgette a gyermekkeresztelést, de nem lépett életbe.

szól a keresztségről, tehát nem oly régi forrásból származik, mint a megelőző 1—6 fej. A 7-ikben a keresztelezésről így rendelkezik: „Kereszteljétek az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek nevére élővizben. De ha élő-vized nincsen, más vízben kresztelj, ha pedig hidegben nem lehet, melegben. De ha egyik sem volna, tölts háromszor vizet a főre: Atya, Fiu, Szentlélek nevére“.

Annyira hangsúlyozza a formulát, mintha nem is a keresztelezés volna a fontos.

Érdekessé teszi a befejező intézkedés: „a keresztelezés előtt pedig hadd böjtöljön a kereszteleendő és mások is, akiknek lehet. A megkeresztelendőt pedig szólítsd fel, hogy böjtöljön egy vagy két nappal előre“.

Ez már egészen elűt az evangéliumoktól, mert azokban szó sincsen ilyen előkészületről.

A *Tanitás* 9. fej. újabb meglepőt tár föl, mert azt mondja, hogy urvacsorát csak azok ehetnek és ihatnak, „akik megvannak keresztelekdedve az Ur nevére“.

Az angol püspöki egyházban ma is gyakorlatban van. A róm. kath. egyház szerint szintén előkészületet tesznek a felnőttek, kivétvén szívökből minden egyéb gondolatot, mert csak így szabadulnak meg „eredeti bünből“. (Esztergomi 1583. évi Ritus). A vízbe való bemerítés jegyzi a bünnek halálát és eltemettetését. A vízből való kivételét a bünnek halálából való feltámadást“. Tehát a r. katolikusok a bemártást is gyakorolták. A víznek csodatevő, isteni erőt tulajdonítottak. Magyarázatul hivatkoztak arra, hogy „kezdetben Isten lelke lebegett a vizek felett“. Az anglikán pap Isten segedelmét kéri, hogy a víz megszenteltesék s elmossa a bünt. Akik megkeresztelekdedtek, mint ujszülöttek befogadtattak a Krisztus egyházába és az örök váltság részeseivé lettek.

A keresztelezés fontossága és a szertartás sokoldalúsága az idő rendjén, mind nagyobb lett. A püspök befolyása végül oda emelkedett, hogy nélküle a keresztelezés nem törvényes, nem érvényes. A felszentelt pap megnyerte ezt a jogot a felszenteléssel.

A kételkedők és akiknek a hosszas szertartás nem tetszett, azt kérdezték, hogy a tanítványokat ki keresztelete meg s hogy jutottak a megváltás boldog állapotába? A kérdésre a keresztény apologeták azt felelték, hogy ők is részesültek a keresztségekben,

őn Jézussal a csónakban voltak, mert a vihar felverte a vizet
ájok preckelte.

Az a kérdés is foglalkoztatta a keresztyény atyákat, hogy mi
enik azokkal, akik nem készülhetnek rá a keresztelésre, vagyis
csecsemőkkel és azokkal, akik kereszteleetlenül hálnak meg? A
et egyszerű volt: t. i. „a halottaknál sokkal értékesebbek az
, a kicsinyektől pedig nem kell megvonni az áldást, mert az
ülöket bántja.“ A nehézséget úgy próbálták elenyésztetni, hogy
yermekek helyett a keresztszülőre ruházták a felelősséget. Külöm-
is a gyermek-kereszteleés útjában igen nagy akadály volt. A
iából nem lehetett támogatni. Az egyházi atyák sem foglalkoz-
vele. Csak a harmadik évszázban emlegeti Origenes, de az
iszületés gondolata még ekkor sem volt alkalmazva, mert a
rmekek még semmi rosszat nem cselekedett. Arról ekkor még nem
tt szó, hogy eredendő bűn is van.

Végül mégis be kellett illeszteni ezt a szerencsétlen gondo-
ot a keresztyény felfogásba. Ki kellett mondani, hogy a csecsemő
bűnös, mert az első szülőktől rászállott az átok és a bűn.

Ezzel egy halálosan sötét felhő nehezedett az embervilág lel-
re és életére. Mert mit használ valakinek ez a világ, ha ő szün-
enül csak azzal foglalkozik, hogy romlott, rossz, teljesen képtelen
a és készülnie kell az örök kárhozatra és veszedelemre?!

Mint hogy a kereszteleéstől származott a büntől-szabadulás,
ndosan intézkedtek, hogy a püspök hatása még akkor is bizto-
tassék, ha a kereszteleést más végzi. Így keletkezett a konfirmálás,
hát a bérmálás.

* * *

Az, amit a fentebbiekben elmondottam, a kereszteleés eredetére
onatkozik, de már is magában foglalja a csiráját minden további
ódosulásnak, változásnak, reformnak és visszaélésnek. Természetes,
ogy a reformáció a kereszteleésre is elsőrendű figyelmet fordított.

Dr. Boros György.

A reformáció emlékünnepe.

A magyarországi protestáns egyházak hiveit az 1517. évi október 31-ikének emlékére rendezett ünnepség évek óta össze hozza a Redout nagytermébe. A nekünk beküldött meghívóból örömmel látjuk, hogy a három protestáns egyház reprezentáns egyesülete: a Bethlen Gábor Szövetség, a Luther Szövetség és a Dávid Ferenc Egylet karöltve dolgoznak. Ez jól esik a mi erdélyi lelkünknek. Ez a szellem: az erdélyi lélek munkája. Gyümölcse: a felekezeti béke. Áldása az ország nyugalma. Jól esik látnunk a három protestáns egyház együttes szereplését. Egyházunk részéről a mult évben dr. Mikó Ferenc ig. miniszteri osztályfőnök és az idén dr. Tóth György kúriai bíró alia mondtak záróbeszédet. Dr. Tóth György ezeket mondta:

„Az emberi társadalom fejlődésének átfogó, egyetemes szemlélete és tudományos megvizsgálása napról-napra meggyőzőbben állítja elénk azt a nagy összefüggést, azt a mély egymásba fonódottságot, amely az ember fizikai életében és lelkivilágában ható tényezőként működik s az emberi közösségeket formálja, alakítja.

A nagy, széles embertömegek a titokzatos erők hatása alatt keletkezett különböző, egymásra következő s évezredes nomád életet élő nagy kultúrák keretében törnek az Isteneszménybe kapcsolódó emberi tökéletesség felé.

A keleti (egyiptomi, assyr babiloni, semi, helén, latin,) nagy kultúrák után a geográfiailag széttagolt és különböző fajok által lakott Nyugateurópa népessége az egységes keresztény kultúra keretében éli ki emberi és történelmi elhivatását. Ez a kultúra önmagában is külön érzékelhető, de azért az egyetemes fejlődéssel összefüggő, világtörténelmi folyamat. Ez a nagy kultúr egység ép oly kultúr-részletszépségeket tár elénk, mint az egyazon terület vegetációjának, virágzó pompájának harmonikus szépsége.

A reformációt megelőző renaissance történelmének keresztmetszete ma már kétségtelenné teszi, hogy az erkölcsi világrendben nyugvó egyetemes társadalmi fejlődés keresztény lelkiességét a keleti egyház elszakadása (1054—1453) után a művésze-

tekben ragyogó, pompázó, de a hitéletet közömbösítő renaissance bomlasztotta meg s nem mi protestánsok.

Az egységes keresztény kultúrát, mint a különböző történelmi ható-erők eredményét, a reformáció korszakában a többi tényezők mellett a hitélet színezi s a korszak lelkiségét a hitélet megújítása és bensőséges átélése érzékelteti.

A reformáció nem elszakadás a kereszténység lelki világától, hanem a krisztusi kereszténység megvalósítására való törekvés a hitélet és erkölcs megjobbitása által.

A reformáció ugyanannak a mennyei magasságból reánk áradó Isten-hitnek a megnyilvánulása, amely a nyugateurópai kultúra sokrétű s a fejlettséghez simuló variációkban jelentkező lelkiséget adja.

Az Istenhit fénylő sugárkévéjének lényegén mit sem változtat az, ha a mi lelkünk szenvedélytől mentes, harmatcsepp tisztaságú prizmáján átszűrte Istenhitnek a lutheri, kálvini, dávidferenci, vagy bármely más árnyalatát találjuk jóra vezérlőnek: csak érzésben, gondolatban és cselekedetben kövessük a Krisztust.

A nyugateurópai kultúrának a mai érzetünk és látásunk szerint hordozója mindenki, aki lelkierőjét, gazdagságát és munkásságát e kultúrára áldozza. És részese mindenki, aki e kultúra áldásait lélekben élvezni és becsülni tudja.

A történelmi megmásíthatatlan tényezők előtt az élet tanító mestere: a história is zászlót hajt. Megállapította, hogy az erdélyi ember már ezelőtt negyedszáz évvel a tordai 1568. évi országgyűlés világtörténelmi jelentőségű deklarációja után kénytelen volt lemondani saját vallásának kizárólagos érvényesítéséről és ez gyakorlatilag előfutárja lett a felekezetek békés és egyenjogú együttélésének.

A reformáció emlékének e megszentelt ünnepén, ma amidőn nemzetközi békék és országos törvények sorozata biztosítják, hogy mindenki szabadon vallhat bármely hitet, sőt a bevett és elismert felekezetek körén kívül is egyenjogú polgárként élhet, szerethet, ha a nagy ünnepek vezető férfiainak keresztényi türelmet és krisztusi szeretetet hirdető üzenetei eljutnának e sorsverte ország legegyszerűbb polgáráig is. Szerethet, ha az irányító tényezők és az ország összes vezérférfiai tettek által vinnék be a köztudatba, hogy a magyar sorsközösség szempontjából az egyéni érték, az egyéni érdem a legsúlyosabb döntő tényező.

Ez az állásfoglalásunk áll a szellemi és fizikai munkásokra egyaránt.

Viszont a nyugateurópai kulturaközösségben élő összes hazai felekezetek történelmi súlyú hivatásukat akkor töltik be, ha a magyar sorsközösség jegyében minden féltékenykedés nélkül végzik el a nagyközönsséggel szemben elodázhatatlan felvilágosító,

tanító munkájukat, mert a jövőben azé a hatalom, aki a széles néprétegek lelkiéletét hatalmi szó nélkül uralni és irányítani képes.

Az egyházak, mint a személyi és vagyoni biztonságot élvező mai polgári társadalom történelmi szervei, meg kell, hogy győzzék a nagy tömeget, hogy a tiszta materialista világfelfogással szemben a haladás lelkitényezői a nagy tömegek életéből ki nem kapcsolhatók.

Jól tudjuk és látjuk, hogy a társadalmi fejlődés során a kultúra tényezői közül ma, a vallási és politikai szabadság küzdelmei után, a gazdasági erők kerültek előtérbe s ezért ez adja a kor szellemét, de a hitélet, a haladás e mindenütt érvényesülő tényezője: a lélek munkája nélkül minden kultúra összeomlik s a támadókat is maga alá temeti.

Mi, protestánsok, hűségesen kitartunk amellett, ami jó. Ami rossz, az ellen állhatatosan küzdünk. Ez a protestáns életfelfogás tartalma: az igazságkeresés. Az igaz ember jó ember.

Mi, protestánsok, a korszerű egyetemes emberi gondolatok, eszmék előtt nem zárkózunk el, sőt azok megvalósításán fáradozunk, mert zászlónk a haladás jelszava: semper reformari debet.

Keresztény testvéreim! Mi a magunk részéről a nagy idők emlékének szentelt ez ünnepen erősítsük meg magunkban azt a protestáns gondolatot, hogy a dicső elődök példáját követve, gyermekeinket minél tökéletesebb személyiséggé, az *Ur szive* szerinti emberekké neveljük, mert az élet küzdelmeiben csak így tudunk erőt szerezni az erővel szemben: a mélyebb hit, a nagyobb tudás, sziklaszilárd erkölcsi érték s mindezek foglalata: az áldozatos krisztusi szeretet által.

Ne feledjük, hogy ez az egységes keresztény kultúr-társadalom csak addig áll, amíg nehéz időkben ebből támadnak alkalmas vezérek.

Mi bizunk abban, hogy a protestáns szellem mindig kitermeli azokat a vezéregyéniségeket, akik hivatva lesznek sokat szenvedett hazánkat a nemzet-történelmi hivatásának irányvonalában a békesség, boldog élet révébe vezetni.

Mi hisszük ezt, mert hiszünk a Jézus Krisztusban és az ő tanításainak igazságában. Ámen."

Dr. Tóth György.

IRODALOM.

Mikó Imre: *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.* Az Erdélyi Fiatalok falufüzetei. 4 szám. Kolozsvár, 1932.

Elöttem van ez a könyv. Nézem a szerzője nevét. Erről a névről egyháztörténelmünk két katasztrófális korszakának eseményei jutnak eszembe. Ezek a mozzanatok a Bölöni Mikó-család azon tagjait hívják emlékezetembe, akik egyháztörténelmünk e súlyos korszakaiban felelős állásaikban súlyos terheket vittek s minden elismerésre méltó buzgósággal védtek egyházi és iskolai autonomiánkat. A fiatal szerző édes apjáról, aki idestova egy tizede áll kisebbségi jogainkért folytatott küzdelmeink első vonalában, mint feltűnés és hangoskodás nélkül, de hüen kitartó, lelkiismeretes közkatona, ne essék több szó. De nem tudom magamtól elútasítani azt a gondolatot, hogy ne hivatkozzam szépapjára. Mikó Lőrinc, mint kolozsvári jónevű ügyvéd kerül a közbizalom hívására az 1847-ben szervezett jogi tanszékre tanárnak. De a nemsokára bekövetkezett szabadságharc eseményei elszólitották a tanári székről, melyre többé nem is került vissza, mert az abszolutizmus kormánya nem engedte meg felekezeti intézeteknek a jog tanítását. De vissza került az egyházi közigazgatás referensi szolgálatába. Abban a korszakban, mely a szabadságharc leverése után ránk következett s abban a küzdelemben, melyet az egyháznak iskoláiért az Organisations-Entwurf németesítő erőszakoskodásaival szemben folytatni kellett, Mikó emberül állta a helyét. Az volt ő, amit a német úgy fejez ki: *der rechte Mann am rechten Platz.* Ember a gáton!

S ime most az édesapa s a szépapa után előáll ez a fiatal-ember, aki alig rázta le magáról az iskola porát, de az egyetemét talán nem is, beáll az elődei által járt barázdába s folytatja elődei munkáját. Sorsszerű küldetése a családnak! Minden jel és

valószínűség szerint hasonlóan hű lelkeséggel és ilyen szép kezdés után — ki tudja? — talán szebb és dicsőségesebb eredménnyel!

A szerző annak a fiatal nemzedéknek a soraiba tartozik, amely néhány év óta mind öntudatosabb tervszerűséggel folytatja azt a munkát, amelyet összefoglaló néven talán falunevelés szóval fejezhetnénk ki legtalálóbban s amelynek végső célkitűzése az: közelebb hozni a várost a faluhoz, a magyar kisebbség nemzeti intellektüel elemeit a földmivelő falusi tömeghez. Abban az alapvető meggyőződésben él ez a nemzedék s azt hiszem, hogy a magyarság soraiban nincs számottevő elem, mely ebben a fel fogásában nem osztozna, hogy a romániai magyar nemzeti kisebbség nemzeti léte, sorsa és jövője attól függ, hogy sikerül-e ezt a kérdést az egész kisebbségi nemzet tudatába beoltani, át éreztetni vele mindent magábfoglaló nagyjelentőségét s gondolkodását és öntudatos munkásságát e cél tervszerű munkálására beállítani.

Az Erdélyi Fiatalok falu-füzeteiben — jól esik megállapítanunk — ez már a második, melynek szerzője sorainkból, kollégiumunk növendékei közül kerül ki. Az első Pap Zsigmond volt, kinek ilyen tárgyú érdemes könyvéről szintén megemlékezünk. Mikó Imre nem készületlenül fog tárgyahoz. Elméleti alapot ad fejtegetéseinek s örömmel látjuk kellő olvasottságát és készségét a kérdés irodalmában. A második rész saját utánjárásának és helyszinén végzett megfigyeléseinek és szerzett adatainak feldolgozását adja. Ki kell emelnünk, hogy nagy szorgalommal és fáradhatatlansággal gyűjtötte és irta össze s dolgozta fel. Ezek a faluk: Borsa, Bádok, Kide, Csomafája, Gyula, Doboka, Kendilóna, Bonchida. Programmjuk az, — Isten segítse őket! — hogy ilyen módon írják le az egész Erdély területén szétszórtan és tömegekben élő magyarság szociográfiai adatait. Ez volna a kitűzött munka első lépése. Azután következhetnek egyéb. De amíg ez elvégezve nincs, addig minden egyéb csak módszertelen s ennélfogva céltalan próbálgatás.

Mikó munkájának olvasása közben sokszor jutott eszembe, hogy ime, mi öregek egy hosszú életem át folytatott állandó tanulás után is mennyire nem ismerjük saját szülőföldünk szociográfiai viszonyait, mennyire eltávolodtunk a falu lelkétől, s a be-

csületes lélek őszinteségével kell mea culpáznunk, hogy ime az ifju nemzedék egy világot megrázó katasztrófa után eszméltet öntudatra, hogy merre kell keresnünk magyar népünk fennmaradásának és jövőjének útját.

Azok a megállapítások és következtetések, melyeket fejtegetései során levon, egyik-másik olvasóban kelthetnek kételkedést, de elfogulatlan tárgyilagossággal keresi az igazat s magyarnak, románnak egyaránt kiadja a magáét. Sok tanulsággal jár ennek a könyvnek az olvasása s azért nem is próbáljuk meg a tartalmát összefoglalni, hanem a kérdés iránt érdeklődőket a könyvhöz utasítjuk.

A könyv végén a szerző felteszi a kérdést: Mit tehet a magyar ifjuság?

S feleletet is ad: „Beállunk közkatonának a magyar jövő: munkások és parasztok sorába s az ő érdekeik értelmi szolgáltatásban keressük letűnő középosztályunk új nemzedékének a jövő társadalmához való jogát!” Helyes! Be a sorba, a föld művelői és munkások közé vezetőknek, tanácsadónak, tanítónak, jóban-rosszban közös sorsvállalónak: öntudatosítani nemzetét, nemcsak megmenteni, hanem fejleszteni, emelni gazdasági és szellemi kulturáját, mert az asszimiláció már-már fenyegető veszedelmét csak így lehet elhárítani s jövődjét biztosítani. A fiatal szerző a legjobb uton van, mely efelé a cél felé vezet s őszintén kívánjuk, hogy azon a munkamezőn, melyen ime oly reménykeltően megindult, gazdag sikereket arathasson.

Dr. Gál Kelemen.

A Székelykereszturi Unitárius Főgimnázium Értesítője az 1930—31 és 1931—32 isk. évekről. Közreadja: **Gálfalvi Samu** igazgató. 8° 90 old.

Kétévi lelkes munkáról számol be az értesítő román és magyar nyelven. Az 1930—31. isk. év normális volt. Az isk. év szeptember 15-én kezdődött. Az előirt tananyagot elvégezték. A fegyelem és egészségi állapot jó volt. Személyi változás annyiban történt, hogy Lőrinczi István vallástanár 1930 szeptember 1-én nyugalomba vonult. Az Értesítő nagy elismeréssel emlékezik meg arról a lelkes és önfeláldozó munkásságról, amelyet Lőrinczi István afia az intézet érdekében hosszas szolgálata alatt kifejtett,

aki nem nézte csak a szorosán előirt kötelességeit, hanem ezenfelül is igazi unitárius lelkesedéstől indítatva, hasznos szolgáltatokat tett. Ez évben is, mint óraadó tanár, tovább folytatta nemes és lelkes munkáját. A nemzeti ünnepeken kívül május 16-án a jóltevők emlékére, valamint az isk. év megnyitásakor tartottak ünnepélyeket. A tanári tanácskozásokat pontosan megtartották. Az ifjúsági önképzőkör három tagozatban szép sikerrel működött. Összesen 145 növendék volt, akik közül 96 unitárius. A tanulók összesen 335,636 L. segélyben és jutalomban részesültek, amiből egy növendékre átlag 2340 Lei segély esik. Baccalaureatusi vizsgára állott két alkalommal 18, átment 12 tanuló.

Az 1931—32. isk. év már korszakot jelent a gimn. történetében. A középiskolai törvény és tanterv módosításától eltekintve, ez volt az első év az intézet történetében, amelyben a felső tagozatot társadalmi uton tartották fenn. Az áldozatkészség megható módon nyilvánult meg s ez lehetővé tette a főgimnázium zavartalan működését. Az Értesítő különösen a székelykereszturi, udvarhelyi és felsőfehérvári hiveket emeli ki, mint akik úgyszólván „adoptálták“ az intézetet. A másik nevezetes mozzanat az év történetében az, hogy ebben az esztendőben kezdette meg a gazdasági iskola működését, amely a főgimn. internátusában nyert elhelyezést. A két intézet növendékei testvéri békeségben éltek s ebből bizonyára egyházunkra és fajunkra is áldás származik. Egyebekben az isk. év lefolyása rendes volt. A főgimn. tanulók létszáma 154, akik közül 146 fejezte be az évet. Összesen 238,120 L. jutalomban és segélyben részesültek, amiből 1 tanulóra átlag 1630 Lei esett. Baccalaureaátusi vizsgára állott két alkalommal 22 tanuló, akik közül sikerrel vizsgázott 16. Dr. Elekes Dénes és dr. Elekes Domokos fejtettek ki lelkes tevékenységet a felső tagozat fenntartása érdekében.

KÜLÖNFÉLÉK.

Olvasóinkhoz. Jelen füzetünkkel folyóiratunk 65-ik évfolyamát nyitjuk meg. Hálával és bizalommal indulunk el az új évben. Bármilyen súlyos viszonyok között élünk, mégis hisszük, hogy folyóiratunkat az ősök szellemében tovább is fenntarthatjuk. De kérnünk kell olvasóinkat, hogy hátrálékaikat és előfizetéseiket rendezni sziveskedjenek, mert csak így tehetünk mi is eleget kötelezettségeinknek. Folyóiratunk jelen füzetéből mutatványokat küldünk s kérjük, hogy akik megrendelni nem akarják, visszaküldeni sziveskedjenek.

Az Unitárius Irodalmi Társaság választmányi ülése.

1933. jan. 24-én tartotta meg ez évi első választmányi ülését az Unitárius Irodalmi Társaság. Elnökölt dr. Gál Kelemen, előadtak Vári Albert, Hadházy Sándor, S. Nagy László. Jelen voltak dr. Boros György, Kovács Kálmán, K. Engel Ella, Gálfi Lőrinc, Márkos Albert, Ūrmösi József, Gyallay Domokos, dr. Varga Béla. Vári Albert előterjesztette a Keresztény Magvető új nyomdai ajánlatait, melynek alapján a választmány továbbra is Kahlfürst Imrét bizta meg a nyomdai előállítással. Hadházy Sándor jelentése szerint a Társaság 1932 évi bevételé 304.445.50.— kiadás 43.240.— maradvány vagyon 261.205.50.—, amely összeg részint értékpapirokban, részint takarékpénztári betétekben van elhelyezve. Választmány sajnálattal vette tudomásul, hogy tagjaink a fizetéseket nagyon lanyhán teljesítik, nagy hátrálékok vannak, a magyarországi előfizetőink különösen nagy hátrálékokkal szerepelnek. Ezen utóbbiak szorgalmazására intézkedett. S. Nagy László ismertette az elmúlt év nevezetesebb eseményeit, az idei munka főirányát pedig az unitárius tudományos előadásokban jelölte meg s kérte a Társaság tagjait, hogy minél számosabban vegyenek részt tudományos munkásságukkal a Társaság kitűzött programjának megvalósításában. Gálfi Lőrinc és Kovács Kálmán felszólalásai után a Választmány elhatározta, hogy

a Teológia Akadémia igazgatóságát, valamint a kolozsvári Kollégium és a székelykereszturi főgimnázium igazgatóságát és tanári karát külön átiratban is megkeresi ebben a tárgyban s kérni fogja minél intenzivebb munkásságukat. — Gyallay Domokos bíráló bizottsági tag közlése után Választmány felkérte a János Zsigmond-pályázat bírálóbizottságát, hogy részletes jelentésüket mielőbb sziveskedjenek beadni. A protestáns Irodalmi Lexikon és Almanach ügyének megbeszélése után a választmányi ülés véget ért.

Felhívás az Unitárius Irodalmi Társaság tagjaihoz, valamint az unitárius irodalom összes művelőihez.

Az Unitárius Irodalmi Társaság legutolsó választmányi ülésén elhatározta, hogy az idei felolvasó idény folyamán több felolvasást és előadást fog tartani. A Társaság elnöksége szeretné, ha ezeken minél több tagja venne részt előadásával. Tisztelettel kérjük, tehát úgy a Társaság tagjait, mint a Teológiai Akadémia és Gimnáziumaink igazgatóságát és tanári karát, hogy irodalmi munkásságukat sziveskedjenek bemutatni Társaságunk ülésein. Úgy véljük, nem kell hosszasan indokolnunk eme megkeresésünket, elegendő rámutatnunk, hogy unitárius történelmünk, multunk és hagyományaink ápolása egyaránt szent kötelességünk s annak irodalmi megnyilatkoztatására soha sem volt nagyobb szükségünk, mint ma. Minthogy pedig ezen megnyilatkozásoknak ma sokszor egyetlen, de mindenesetre legkihasználhatóbb területe az előadóterem, fontosnak tekintjük, hogy ezen a téren minél szélesebb körű munkát végezzünk. Abban a reményben, hogy társaságunk tagjai, valamint az unitárius irodalom többi művelői teljes egészében átérzik ezen megkeresésünk fontosságát, kérjük, hogy az előadók sziveskedjenek előadásaik tárgyát és idejét meghatározni és azt elnökségünkkel mielőbb közölni. Hitrokoni üdvözzettel: Kolozsvár, 1933. febr. 1-én. *S. Nagy László* főtítkárr, *Vári Albert* elnök h.

Chamberlain József a nagy angol politikus életrajzának első kötetéből rendkívül érdekes adatokat közöl az Inquirer dr. Gow tollából. A család anyai ágon elődét, Spicer Jánost megégették, mert szabadgondolkozású volt. E martir utódát 1662-ben mert nem „irta alá” a Prayer Book összes rendeleteit, kizárták az Anglikán egyházból. A politikus Chamberlain egyik politikai beszédében így szólt: „Olyan büszke vagyok őseimre, amilyen lehet bármely báró, aki a címét vagy a királyi mosolynak vagy a

király hölgye kegyének köszöni. Apai ágon az elődei százharminc évig csizmadia mesterséget űztek, atya órás volt. A család büszkén vallotta magát unitáriusnak. Bemutatkozáskor néha így szólt: „Chamberlain József is unitárius“, máskor így: „igen mi egy Istent vallunk és egy fontért 20 shillinget adunk.“ A Chamberlainnek, mint minden unitárius, a polgári és vallás-szabadság igaz hívei voltak. A politikust atya 18 éves korában egy nagy iparvállalat élére állította. Emberileg megfelelt. De egyben hűségesen tanított az unitárius vasárnapi iskolában Birminghamban. 30 éves korában lépett a politikai pályára és igen nagy sikereket ért el. Fia most tovább fokozza a Chamberlain család dicsőségét.

Goethe a lélek halhatatlanságáról. „Engem a halál gondolata sohasem nyugtalanít, teljesen nyugodt vagyok, mert beláttam, hogy szellemünk elpusztíthatatlan lény, állandóan tevékeny, örökkévalóságokon keresztül, mint ahogy a napot is csak földi szemeink látják lehanyatlani, de ez az aláhanyatlás a valóságban soha sem történik meg.“

Nyugalomba vonult lelkészek. *Fülöp Mózes* kidei, *Göncz Mihály* szentivány-laborfalvi, *Péter Sándor* sz.-muzsnai lelkészek nyugalomba mentek. Az első 56 évet, a két utóbbi 40 évet meghaladó szolgálati idővel rendelkeztek, s hűséges sáfarkodásuk után rászolgáltak a nyugalomra. Fülöp Mózeset és Göncz Mihályt a lelkészi szolgálat mellett az élet arra is rákényszerítette, hogy testi munkával és fáradtsággal is gyarapítsák szűkös jövedelmeiket, de azért igyekeztek a kettő között az összhangot úgy megőrizni, hogy az utóbbi az előbbi rovására ne menjen. Péter Sándor pedig lelkészi hivatásának a legaprólékosabb részletességgel felelt meg minden időben. A törvényeket az utolsó betűig betartotta s másokkal is be akarta tartatni. Azért sok keserűség és kellemetlenség jutott osztály részébe; de ő Istenben való rendületlen bizalommal hordozta a keresztet, s hiv volt a reábizottakban. E mellett feleségével együtt a szeretet és jótékonyosság gyakorlásában meg nem lankadtak. Egyházunk többféle intézményeinél tett nemes alapítványaikkal irták be nevüket a történelem könyvébe. Péter Sándor folyóiratunkat is jeles történelmi apróságokkal gazdagította. Ez után még inkább számítunk munkásságára. Mindhárom szolgatársunknak a jól megérdemelt nyugalomban még hosszas, boldog életet kívánunk.

Az U. I. T. felolvasó délutánja. Az U. I. T. 1933. február 2-án délután felolvasó-ülést tartott Kolozsvárt az Unitárius Kollégium disztermében. Dr. Boros György tiszteletbeli elnök megnyitójában célozva a kolozsvári templom előcsarnokában örözt kerek köre, rámutatott arra, hogy az unitárius vallás kősziklán épült. Felolvasott Dr. Gál Kelemen a kolozsvári unitárius kollégium multjából. Behatóan foglalkozott a János Zsigmond halálát követő 30 esztendő küzdelmes történetével, amely idő alatt a Báthoriak és a jezsuiták ellen vívott küzdelem emésztette fel őseink erejének a legjavát. Az unitárius kollégium története össze van forrva egyházunk történelmével s Gál Kelemen, amidőn az iskola történetével foglalkozott, ugyanakkor egyháztörténelmünket is mélyítette és gazdagította. A hálás hallgatóság meleg elismerésben részesítette az illusztris előadót.

Istenkáromlás? Strém László, a budapesti „Népszava” munkatársa Jézusról gunyos hangú cikket írt, amiért a kir. ügyészség istenkáromlás vétsége miatt bünvádi eljárást indított ellene. A törvényszék megállapította, hogy a cikkíró Krisztusnak alantas emberi érzéseket tulajdonított, a cikk éppen ezért az istenség eszméjére meggyalázó és alkalmas arra, hogy a hívő emberek megbotránkozását keltse fel. Ezért íróját kéthónapi fogházra ítélte. A tábla, miután a vádlott kijelentette, hogy Jézust, mint minden szociáldemokratának egyik legnagyobb emberi ideálját, sérteni vagy meggyalázni nem akarta, a büntetést egyhónapi fogházra mérsékelte.

Vegyes házasságok. A Magyar Evangelikus Papnék Országos Szövetsége mult év november 17-én tartott közgyűlésében Iványi Kamillné javaslatára kérést intézett a Katholikus Nők Országos Szövetségéhez, hogy hassanak oda, miszerint a vegyes házasságoknál a mai rideg, elzárkozó álláspont szűnjék meg s állítsák helyre a magyar társadalom testvéri békességét.

Magántulajdon. Egy kiváló magyar szociológus mondja: „Az embernek joga van ahhoz, hogy magánvagyonra legyen, mert csak így tudja egyéniségét kifejezni. Minden dolog az emberen kívül csak eszköz, a közvetlen cél az ember. A magántulajdon körül akkor keletkeztek a bajok, amikor ezt a sorrendet megváltoztatták és a magántulajdont tették céllá. Ebben az esetben az ember nem tudja egyéniségét kifejezni, holott ez a legfonto-

sabb. Ha az emberektől szabadságukat elveszik, az okvetlenül forradalomra vezet. Már pedig szabadságunktól fosztanak meg, ha nem engedik meg, hogy magántulajdonunk legyen. Magántulajdon nélkül nincs magasabb kultúra és civilizáció, mert az emberi természettel ellentétben áll, hogy tartósan úgy tudjon dolgozni, hogy annak legkisebb hasznát se lássa. Ezt a principiumot megváltoztatni nem lehet. Viszont, ha a magántulajdon addig terpszkedik el, hogy az emberek egyrészét a legelemibb feltételektől megfosztja, abban az esetben a magántulajdont szigoruan korlátozni kell. Még nincs bebizonyítva, de minden jel arra mutat, hogy a mai szörnyü válságot a magántulajdonnak ilyen túlméretezése okozta. Éppen azért, hogy az ellenkező végletbe ne essünk, minden embernek üldöznie kell nemcsak a szervezett, hanem az elméleti kommunizmust is. A kommunizmus olyan, mint hogyha valaki, akinek a feje fáj, levágná, hogy elmuljon, ami által az egész szervezet elpusztul. Ezért minden jóérzésü embernek meg kell akadályozni a kommunizmus elötörését."

Ifjuság és a falu. Az International Student Service amerikai világkongresszusán Valkó László dr. nagyobb előadást tartott a magyar ifjuság falu-szociálpolitikai munkásságáról „Ifjuság és a falu” címmel. Előadásában részletesen kifejtette, hogy az egyetemeken tanuló ifjuságot nemcsak teoretikus tudással kell felszerelni, hanem meg kell ismertetni a reális étellel és annak lehetőségeivel. Az új generáció szociális érzékének és demokratikus gondolkodásának egyik legszebb példáját nyújtja, amikor a maga tanulságát megosztja a falu népével. A szakbizottságban csaknem egy teljes napig tartott a Valkó előadását követő vita, melyben elsőnek az amerikai delegátus üdvözölte a javaslatot, amely véleménye szerint a világkongresszus egyik legreálisabb programot adó előadása volt.

Idealizmus. „Az eszményi felemelkedik a való porából; kiegészíti a való világ hézagait, kikerekíti szegletességeit; egy szebb, dicsőbb és istenibb alkotást hoz létre. Igaz, hogy nem dicselkedhetik a való igazságával; gyönyörü, épületes, kedves csalódás és bájos tévedés csak, de ép oly nagy szükségünk van reá, mint a való világra, söt olykor többre becsüljük a magunk alkotta tündérvárakat; több enyhítést és vigaszt meritünk belöle, mint a való összes kincseiböl.” (*Bodnár Zs.*)

Gyászhir. T. Bowen Evans sidmouthi (Anglia) unitárius lelkész barátunkat súlyos csapás érte. Neje több hétig tartó súlyos szenvedés után f. évi jan. 8-án elhalt. T. Bowen Evansre és ne-jére bizonyára még többen emlékeznek kedvesen 1927-ből, mikor mindketten hazánkban járva és utazgatva, ügyeink, egyházunk, egyházközségeink és intézményeink iránt mindenfelé élénken ér-deklődtek, mikor mintegy 32.000 Leu alapítvánnyal örökítették meg nevüket a Teol. Akadémiánál, Leányotthonnál, a székelykeresz-turi és kolozsvári egyházközségeknél. A megboldogult nő rend-kivül élénk, lelkes, mozgékony, a szereteteinek élő, a szó szoros értelmében valóságos papnő volt. Előkelő, nemes, jó módu csa-ládból származott, éles belátással, magas műveltséggel rendelke-zett, tele volt szeretettel és önzetlenséggel. Széles körben moz-gott és munkálkodott s minden munkájába egész lelkét, lelkesedését vitte bele. Akár egyházi, akár társadalmi avagy politikai téren mozgott, munkája mindig az első helyet biztosította szá-mára. S amint ő mondta: *minden erejét és lelkesedését az ő egy-szerű unitárius hitéből merítette.* Az erdélyi unitáriusok sorsa annyira érdekelte, hogy a mint temető papja mondá: „*Az utóbbi években az ő neve az erdélyi unitáriusok szenvedésére emlékeztető jelszó volt.*” Koporsójánál a sidmouthi unitárius templomban jan. 10-én a temetési szertartást egy kedvelt nőpapja végezte. *Meghagyása sze-rint* mind a mellett, hogy a virágoknak valóságos imádója volt, koporsójára senkinek sem szabadott egy szál virágot se tenni, hanem annak értékét jótékony célra kellett adományozni. Hült tetemét a London melletti Golders Greeni krematoriumba vitték, hol férjének egyik legjobb régi barátja, A. W. Fox hírneves lel-kész beszéde után, jan. 11-én elhamvasztották. Minden virágok közt, melyek Anglia déli részének tengerparti enyhe éghajlata alatt bővében voltak terjedelmes kertjében, melyekből több ki-állítás rendezett, az *ibolya* volt a legkedveltebb virágja. Ezekből a többiektől elkülönítve, gyönyörű grupjai voltak. Ibolyáival még halála után is együtt akart maradni s ezért *végakarátának meg-felelően*, megégetett hamvait özvegyen maradt férje, személyesen végzett rövid istentisztelet után, az *ibolya* grupokon szórta szét. Legyen áldott a megboldogultnak emlékezete. A bánatos férj fájdalmát enyhítse a mi, távolból küldött, őszinte részvétünk is.

A szerkesztésért felelős: VÁRI ALBERT.

Nyilvános nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Dr. Gál Miklós Bpest (1932—33) részl. 400, Bölöni Vilmos (1932) 100, ifj. Kovács Lajos (1931) 200, Albert Iván (1930) részlet 200, Dr. Fazakas Miklós (1931) részlet 200, Dr. Demeter Attila (1929—30) részlet 200, Dr. Elekes Domokos (1929) részlet 150 és 10 példány 100, Ütő Áron (1927—32) 1500, Pál István (1930) 300, Dr. Szent-Iványi Gábor (1931) részlet 200, Dr. Sükösd Zsigmond (1931) 300, Péterffy Albert (1931) részlet 200, Pap László (1931) 300, Darkó Aladár (1929) részlet 200, Dr. Gál Miklós (1930—31) 600, Inczeffy Albert (1930) 300, Dr. Weress András (1931) 300, Ütő Béla (1932) 200, Kelemen István (1932) 200, Kisgyörgy Imre (1932) 200, Bencédi Pál (1932) 200, Szász Dénes (1932) 200, Sofalvi Domokos (1932) 25, Ekárt Andor (1932) 200, Pap Zsigmond (1932) 200, Kozma Zoltán (1927—28) részlet 500, Katona Ferenc (1932) 200, Zsigmond József (1932) 200 Lőrinczy Domokos (1932) 200, Pálfi Árpád (1932) 200, Pálfi Albert (1932) 200, Pál Dénes M.-Zsákod (1932) 200, Lőrinczy László (1932) 200, László Balázs (1926—27) részlet 300, Pál Dénes Siménfalva (1932) 200, Marosi Márton (1925—27) részlet 500, Katona József (1925—27) részlet 500, Péter Ödön (1932) 200, Fülöp Mózes (1932) 200, Bölöni Vilmos (1932—33) részlet 200, Antányos Mihály (1932) 200, Fazakas Béla (1931—32) 500, Nagy Dénes (1932) 200, Gombási János (1928—29) részlet 300, Bíró István (1932) 200, Fikker János (1932) részlet 100, Major Sándor (1931) 225, Weress Béla (1932) 200, Gálfi András (1932) 200, Dr. Szathmári Miklós (1932) 200, Lőrinczy Dénes esp. (1932) 200, Bencédi Domokos (1932) 200, Gál Gyula (1932) 200, Bodóczy Sándor (1932) 200, Pataki András (1932) 200, Nagy Domokos (1932) 200, Lőrinczy Dénes Lupény (1932) 200, Orbók Gyula (1932) 200, Fülöp Zoltán (1931) 300, Halmágyi János (1932) 200, Máthé Zsigmond (1932) 200, Pethő Kálmán (1932) 200, Keresztesi Dénes (1932) 200, Bíró Izsák (1930) 300, Pap Gyula (1932) 200, Benedek Mihály (1930) 300, Bedő Árpád (1932) 200, Kádár Lajos (1931) 300, Bálint Albert (1932) 200, Simén Domokos (1932) 200, Kiss Jenő (1932) 200, Karácsonyfalva (1932) 200, Bedő Miklós (1931—32) 265, Kövári Jakab (1932) 200, Pál Ferenc (1932) 200, Fazakas Jenő (1931—32) 350, Balázs András (1931—32) 275, Péter Sándor (1932) 200, Sigmund József (1932) 200, Báro József (1932) 200, Végh Beniamin (1932) 200, Lőfi Ödön (1932) 200, Kovács Imre (1932) 200, Benedek Gábor (1932) 200, Taar Géza (1932) 200, Székely Kelemen (1932) 200, Gál Mózes (1932) 200, Bartók Endre (1928—29) részlet 400, Sándor Gergely Dész. (1931—32) 300, Gvidó Béla (1932) 200, Pál Tamás (1932) 200, Péterfi Mihály (1932) 200, Székely Tihamér (1932) 200, Mátyus Gergely (1932) 200, Müller Géza (1931) 300, Dr. Mikó Imre (1931) 300, Dr. Mikó Lőrincz (1931) 150, Mózes Károly (1931) 300, Sikó Lajos (1931) 200, Dr. Lukácsy József (1931) 300, Dr. Májay Dezső (1932) részlet 121, Dr. Koncz János (1931) részlet 99, Debrecen I. egyház. (1931-re) 220 részlet, Dr. Geley József (1924—29) részlet 902 L.

Tisztelettel kérem a hátralékok befizetését és a f. évi előfizetési díjakat.

Hadházy Sándor,
pénztárnok.

